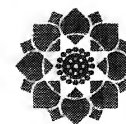

ปาฐกถาพิเศษ ๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชชน
วัฒนธรรม กับ การพัฒนา

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

มูลนิธิพุทธธรรม
Buddhadhamma Foundation

จัดพิมพ์เผยแพร่ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒

วัฒนธรรม กับ การพัฒนา

© พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ISBN 974-8357-75-9

พิมพ์ครั้งที่ ๑ - มกราคม ๒๕๓๒

- ปาจารย์สาร ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ - มกราคม ๒๕๓๒

- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงศึกษาธิการ ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๓ - กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒

- มูลนิธิพุทธธรรม ๓,๐๐๐ เล่ม

- คณะผู้ร่วมศรัทธา ๑,๐๐๐ เล่ม

มูลนิธิพุทธธรรม

๘๑๒/๗๑ ซอยขวัญทิพย์ ๒ ถนนประชาชื่น บางซื่อ
เขตดุสิต กท. ๑๐๘๐๐ โทร. ๕๘๕-๑๖๓๐, ๕๘๖-๖๘๖๑

สายส่งกรุงเทพฯ: ธรรมสภา โทร. ๔๓๕-๑๓๕๔

สายส่งต่างจังหวัด: รวมสาส์น โทร. ๒๕๓-๑๔๘๕

แบบปก: ปัญญา วิจิตรนสาร ภาพปก: ประศาสน์ จันทรสุภา

ราคาเล่มละ ๑๕ บาท

พิมพ์ที่ บริษัท อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด โทร. ๔๒๔-๒๘๐๐-๑

นายชูเกียรติ อุทกะพันธุ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๓๒

คำปรารภ

มูลนิธิพุทธธรรม มีวัตถุประสงค์สำคัญอย่างหนึ่ง ในการที่จะเผยแผ่หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา และเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องชอบธรรม มูลนิธิได้พิจารณาเห็นว่า หนังสือเรื่อง *วัฒนธรรมกับการพัฒนา* ของพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) มีสาระที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์มาก น่าจะพิมพ์เผยแผ่ให้ประชาชนมีโอกาสอ่านกันกว้างขวางออกไป ทางมูลนิธิจึงได้กราบนมัสการขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ขึ้นมา ซึ่งก็ได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระเทพเวทีด้วยดี จึงขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

มูลนิธิพุทธธรรม ขอขอบคุณคุณคุณพินิตา อังจันทร์เพ็ญ ที่ได้คิดริเริ่มพร้อมทั้งช่วยประสานงาน ขอขอบคุณคุณปัญญา วิจิตรนสาร ที่ได้ออกแบบปกให้ด้วยความเอื้อเฟื้อเป็นอย่างดี ช่วยให้หนังสือนี้ น่าอ่านยิ่งขึ้น ขอขอบคุณ คุณอาทร อนุนาท ที่ช่วยรับผิดชอบคอยตรวจสอบความเรียบร้อยของงาน และขอขอบคุณ คุณชูเกียรติ อุทกะพันธุ์ เจ้าของและผู้จัดการบริษัท อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด ที่ได้เอาใจใส่ดูแลร่วมมือในการจัดพิมพ์หนังสือนี้ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยความมีน้ำใจยิ่ง

มูลนิธิหวังว่า หนังสือนี้คงจะให้ความรู้ความเข้าใจและสารประโยชน์แก่ผู้อ่านสมตามกุศลเจตนา

มูลนิธิพุทธธรรม

คำนำ

เรื่อง "วัฒนธรรมกับการพัฒนา" นี้ เป็นปาฐกถาพิเศษ ๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชชน ซึ่งได้แสดง ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๓๑ ตามคำอาราธนาของคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ตามมติของคณะกรรมการอำนวยการโครงการฉลอง ๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชชน ได้มีผู้ขอพิมพ์เผยแพร่ไปบ้างแล้ว เช่น ในวารสาร *ปารยสาร* ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๖ พฤศจิกายน - ธันวาคม ๒๕๓๑

บัดนี้ มูลนิธิพุทธธรรมได้แจ้งความประสงค์ขอพิมพ์ปาฐกถาธรรมเรื่องนี้เผยแพร่ เพื่อให้เป็นประโยชน์กว้างขวางยิ่งขึ้น อาตมาขออนุโมทนา และยินดียินยอมอนุญาตสิทธิในการพิมพ์ครั้งนี้อย่างให้เปล่า เช่นเดียวกับหนังสือเรื่องอื่นทุกเล่มที่ได้เคยมีผู้ขอพิมพ์มาแล้ว ทั้งนี้เพื่อเป็นการช่วยกันส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการ และความมั่งคั่ง

(๒)

เพิ่มพูนแห่งกุศลธรรม พร้อมทั้งเป็นการเกื้อหนุนกิจการของมูลนิธิ ในการที่จะเผยแผ่ธรรมและบำเพ็ญประโยชน์

ในขั้นเตรียมการพิมพ์ พระมหาอินทร์ จินตาปญโญ ได้ช่วยพิมพ์ต้นแบบหนังสือนี้ ด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ ทำให้การพิมพ์ดำเนินไปได้โดยสะดวก ประหยัดทั้งแรงงาน ทุน และเวลา จึงขออนุโมทนาต่อพระมหาอินทร์ จินตาปญโญ ไว้ ณ ที่นี้ ด้วย

ขอกุศลฉันทะของมูลนิธิพุทธธรรม และทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการจัดพิมพ์หนังสือนี้ จงสัมฤทธิ์ผล เพื่อความแพร่หลายแห่งสัมมาทัศนะ และประโยชน์สุขของพหุชนอย่างกว้างขวางและยืนนาน

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต)

๔ ก.พ. ๒๕๓๒

(๓)

สารบัญ

คำปรารภ	(๑)
คำนำ	(๒)
คำกราบบังคมทูล	(๖)
วัฒนธรรม กับ การพัฒนา	๑
๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชธน	
กับ ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนา	๒
ความผิดพลาดของการพัฒนาในยุคที่ผ่านมา	๕
ทำไมการพัฒนาจึงต้องเน้นปัจจัยด้านวัฒนธรรม	๘
การพัฒนาในกรณีของสังคมไทย	๑๗
แนวทางการพัฒนาในยุคต่อไป	๒๑
ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการพัฒนา	๓๕
พระยาอนุมานราชธนกับงานทางด้านวัฒนธรรม	๔๐

(๔)

วัฒนธรรม กับ การพัฒนา

คำกราบบังคมทูล
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ของ
ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ประธานคณะกรรมการจัดฉลอง
๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชธน

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบ้างแด่ของพระบาท

เจ้าพระพุทธรเจ้า นายเอกวิทย์ ณ ถลาง เลขาธิการ
คณะกรรมการฉลอง ๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชธน และ
เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ขอพระราชทาน
กราบบังคมทูลทราบบ้างแด่ของพระบาท เพื่ออาราธนาพระ
เทพเวที ศรีวิศาลปาพจนรจิต ศรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิสสร
บวรสังฆาราม คามวาสี วัดพระพิเรนทร์ กรุงเทพมหานคร
แสดงธรรมกถาต่อหน้าพระพักตร์ ณ โอกาสอันเป็นมิ่งมงคล
นี้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

บัดนี้ ได้เวลาอันเป็นอุดมฤกษ์แล้ว กระผมขอกราบ
อาราธนาพระคุณเจ้า ได้โปรดแสดงธรรมกถาเกี่ยวกับพระยา
อนุมานราชธนตามกาลต่อไป ขอกราบอาราธนา

ปาฐกถาพิเศษ ๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชธน
วัฒนธรรม กับ การพัฒนา*

ขอถวายพระพรสมเด็จพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

วันนี้เป็นโอกาสอันเป็นมงคลยิ่ง ที่ทางราชการ และ
ราษฎรผู้มีกุศลเจตนา ได้พร้อมใจกันจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี
พระยาอนุมานราชธน เป็นการระลึกถึงคุณงามความดี ที่ท่าน
พระยาอนุมานราชธนนั้นได้บำเพ็ญไว้แก่สังคมไทย และแก่
มวลมนุษยชาติ ด้วยการสร้างสรรค์ผลงานที่มีคุณค่าอย่างสูง
เป็นการประกาศเกียรติคุณของท่านให้ปรากฏ และพร้อมกัน
นั้นก็เป็นอุบายที่จะเผยแพร่ผลงานของท่าน ให้ได้รับความ
เอาใจใส่ศึกษาค้นคว้า เพื่อจะได้นำความรู้จากผลงานของ
ท่านนั้นไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมต่อไป การจัด
งานนี้ นอกจากเป็นการแสดงออก ซึ่งกตัญญูตเวทีตาธรรม คือ
การระลึกถึง สำนึกในคุณความดีของท่านผู้ได้ทำคุณประโยชน์

* ปาฐกถาพิเศษ ๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชธน เมื่อ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๓๑
ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งชาติ

ไว้ แล้วกระทำการแสดงออกซึ่งน้ำใจตอบแทนประการใด ประการหนึ่งแล้ว ก็เป็นการบูชาบูชาบุคคล ซึ่งนับว่าเป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง ตามหลักพระพุทธศาสนาที่ว่า "บูชา จ ปุชณียานํ เอตมมมงคลมุตตมํ" การบูชาบุคคลผู้ควรบูชาเป็นมงคลอันอุดม

ยิ่งสมเด็จพระปิตรได้เสด็จพระราชดำเนิน ทรงเปิดงานฉลอง ๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชชน ครั้นนี้ ก็ยิ่งเพิ่มความ เป็นมงคลให้ใหญ่ เพราะเป็นการส่งเสริมสนับสนุน ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการนี้เกิดความปีติปลาบปลื้มยินดี มีกำลังใจ ในการที่จะทำงานยิ่งขึ้น พร้อมกันนั้นก็ทำให้คนทั่วไปตระหนักถึงความสำคัญของผลงานของพระยาอนุমানราชชน และ อาจจะเป็นเหตุให้มีการกล่าวขวัญถึงงานนี้ในทางที่ดีงามเป็นมงคล และทำให้มีการร่วมมือสนับสนุนในกิจกรรมนี้มากยิ่งขึ้น นับว่าเป็น กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ที่เป็นกุศล เพิ่มความเป็นมงคลให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชชน กับ ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนา

อีกประการหนึ่ง การฉลองนี้ก็มาสอดคล้องกับการที่ องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือที่ เรียกกันง่าย ๆ ว่า UNESCO ได้มีมติประกาศยกย่องพระยาอนุমানราชชน เป็นบุคคลที่มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรม

ระดับโลก แม้การจัดงานครั้งนี้ก็นับว่าเป็นการประกาศเกียรติคุณที่ UNESCO ได้ยอมรับนั้นด้วย

ผลงานของท่านพระยาอนุমানราชชนนั้น มีคุณค่าเป็น อย่างสูง ได้รับความยอมรับยกย่อง ทั้งในทางภาษาศาสตร์ วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ศิลปโบราณคดี ศาสนา และมานุษยวิทยา เป็นต้น แต่ที่ท่าน ได้รับการประกาศยกย่องเป็นพิเศษจาก UNESCO นั้น ก็คือ ด้านวัฒนธรรม ซึ่งท่านมีความเชี่ยวชาญโดดเด่นเป็นพิเศษ ความจริง คำว่า "วัฒนธรรม" ก็มีความหมายกว้าง อาจจะครอบคลุมงานส่วนใหญ่ของท่าน แม้ในสาขาวิชาอื่น ๆ ก็ได้ เพราะเหตุว่า คำว่า "วัฒนธรรม" นั้น หมายถึง ผลรวมแห่ง การสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์ และภูมิธรรมภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบ ต่อกันมาของสังคมนั้น ๆ วิทยาการต่าง ๆ ทุกสาขาที่กล่าวมา แล้ว เมื่อกลมกลืนเข้าสู่วิถีชีวิตของประชาชนแล้ว ก็จัดเข้าใน วัฒนธรรมได้ทั้งสิ้น

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า งานฉลอง ๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชชนนี้ ประจวบพอดีกับที่สหประชาชาติได้มีมติ เห็นชอบตามข้อเสนอขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ UNESCO ซึ่งเป็นองค์การเดียวกับที่ได้ประกาศยกย่องท่าน เป็นบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทาง วัฒนธรรมระดับโลกนั้น โดยได้ประกาศกำหนดให้ปี พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นปีเริ่มต้นทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม ซึ่งทศวรรษนี้จะจบลงในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ การประกาศเช่นนี้ก็

เป็นเครื่องแสดงถึงสิ่งที่โลกได้มองเห็นความสำคัญของวัฒนธรรม ที่จะต้องเข้ามามีบทบาทเด่นชัดในการสร้างสันติสุขและอิสรภาพของมวลมนุษย

การที่ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรมเริ่มต้นพอดีในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ นี้ ก็ทำให้ ๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชธนมีความหมายและมีชีวิตชีวามากยิ่งขึ้น ในเวลาเดียวกัน การที่ ๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชธนมาบรรจบพอดีในปีนี้ ก็ทำให้ทศวรรษโลกเพื่อพัฒนานั้น มีความหมายเป็นจริงเป็นจังยิ่งขึ้นเช่นเดียวกัน อย่างน้อยในส่วนที่เกี่ยวกับประเทศไทย ทั้งนี้เพราะเหตุว่า พระยาอนุมานราชธนนั้นเป็นแหล่งใหญ่ที่ได้ช่วยเตรียมข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยไว้ และทศวรรษโลกเพื่อพัฒนานั้น โดยเฉพาะสำหรับประเทศไทย ก็มาเอาข้อมูลความรู้ความเข้าใจที่ท่านได้รวบรวมโดยแสดงและเขียนไว้นั้น ไปใช้ปฏิบัติเพื่อสร้างสรรค์สันติสุขของสังคมต่อไป

เราจำเป็นจะต้องมีวัตถุดิบ หรือแหล่งของสิ่งที่จะใช้ แต่วัตถุดิบหรือแหล่งของสิ่งที่จะใช้นั้น จะเกิดคุณค่ามีชีวิตชีวา ก็ต่อเมื่อมีการนำไปใช้ เหมือนกับที่พระยาอนุมานราชธนได้เตรียมแหล่งข้อมูลวัฒนธรรมไว้ เสร็จแล้วทศวรรษโลกเพื่อพัฒนามก็นำเอาข้อมูลที่ท่านรวบรวมนั้นไปใช้ให้เกิดคุณค่าต่อไป

ในทางกลับกัน การที่เราจะทำอะไรให้เกิดคุณค่าเป็นประโยชน์ได้ ก็จำเป็นต้องมีวัตถุดิบมีข้อมูลที่จะใช้ ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนา จะทำงานให้สำเร็จผล ก็จะได้อาศัยสิ่งที่

พระยาอนุมานราชธนท่านได้เตรียมไว้ให้

ความผิดพลาดของการพัฒนาในยุคที่ผ่านมา

การที่องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้กำหนดตั้งทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาขึ้นมา โดยให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรม ถึงกับวางวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ไว้ว่า ให้มีการเน้นความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมในการพัฒนา การกำหนดขึ้นเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการตื่นตัวครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นทั่วไปในช่วงนี้ โลกปัจจุบัน โดยเฉพาะในประเทศพัฒนาแล้ว ได้มีหมู่คนจำนวนมากที่ห่วงใยอนาคตของมนุษยชาติ พวกนักวิตกกังวลเกี่ยวกับอารยธรรมของมวลมนุษย์ว่า จะมีความเจริญสืบต่อไปได้หรือไม่ หรือว่าจะถึงความเสื่อมโทรมสูญสลาย คนเหล่านี้ได้มองเห็นความผิดพลาดและผลร้ายของการพัฒนาที่ผ่านมา และกำลังหาทางออกกันอยู่ การที่ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาได้ถูกกำหนดขึ้นมาโดยองค์การสหประชาชาติเช่นนี้ เป็นเพียงการส้าทับความสำคัญและย้าถึงการตระหนักในความผิดพลาด และผลร้ายของการพัฒนานั้นให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้นเอง บางคนถึงกับเรียกช่วงเวลานี้ว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ หรือจุดเปลี่ยน ซึ่งโลกนี้อาจจะต้องออกจากยุคพัฒนาแบบเก่าไปเข้าสู่ยุคพัฒนาแบบใหม่ที่อาจจะเรียกชื่ออย่างหนึ่งอย่างใดสุดแต่จะคิดขึ้นมาให้เหมาะสม

สำหรับแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาซึ่งได้เกิดความผิดพลาดขึ้นนั้น โดยมากจะชี้และเน้นย้ำกันในแง่ที่ว่า เป็นการ

มุ่งความเจริญทางวัตถุ การขยายตัวเจริญเติบโตด้านปริมาณ การเพิ่มพูนของตัวเลข ด้วยการพัฒนาที่เน้นหนักด้านเศรษฐกิจ โดยให้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเจ้าบทบาทตัวเอก โลกปัจจุบัน โดยเฉพาะผู้รู้ในประเทศที่พัฒนาแล้ว และองค์การโลกคือสหประชาชาติ ได้ตระหนักถึงความผิดพลาดและผลร้ายของการพัฒนาแบบนั้นว่า แม้จะประสบความสำเร็จ มีคุณค่า เป็นประโยชน์ แก่ปัญหาให้แก่มนุษย์ได้มากมายก็จริง แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นมาใหม่จากการพัฒนานั้นก็มีความร้ายแรงเป็นอันมาก จนกระทั่งทำให้รู้สึกกันว่า ความเจริญนั้นได้มาถึงจุดติดตันแล้ว ถ้าขึ้นดำเนินต่อไปในทิศทางนั้น มนุษยชาติอาจจะถึงกับประสบความพินาศสูญสิ้นไปก็ได้

กล่าวโดยสรุป ในเวลาที่กำลังคิด ก็ขอกล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนาแบบที่ผ่านมา*

ก. ในวงกว้างที่สุดก็คือ *ทางด้านธรรมชาติแวดล้อม* การพัฒนาในยุคที่ผ่านมานั้นได้สร้างมลภาวะขึ้นเป็นอันมาก ก่อให้เกิดภาวะดินเสีย น้ำเสีย อากาศเสีย ทรัพยากรร่อยหรอ เช่น ป่าถูกทำลาย ทั้งโดยมนุษย์ตัดโค่นเองและโดยมลพิษที่เกิดจากมนุษย์ เช่น มีฝนกรด ปลาหมึกไปทิ้งทะเล ภูเขาไฟและสัตว์สูญพันธุ์ไปปีละนับพันชนิด ดินพัง ชื้นของบรรยากาศเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เป็นอันตราย ระบบนิเวศ

* เนื้อความที่ละเอียดกว่านี้ ดูใน "อารยธรรมไทย ทางเลือกออกจากการพัฒนา" ขององค์ปาฐกเดียวกัน (สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ธ.ค. ๒๕๓๑)

กำลังพังทลาย จากมลพิษและสารเคมีต่าง ๆ

ข. *ในด้านสังคม* ปัญหาสังคมก็มากขึ้น มีการเบียดเบียนกัน เอารัดเอาเปรียบกัน ความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมขยายกว้างขึ้น มีความยากจนแร้นแค้นที่แก้ไม่ตก ปัญหาเยาวชน อบายมุข ความเสื่อมจากศีลธรรม อาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ระหว่างประเทศ สงครามใหญ่ ๆ เกิดขึ้นทั่วไป โดยเฉพาะกำลังมีความหวาดกลัวสงครามนิวเคลียร์

ค. ในขอบเขตที่ใกล้เข้ามาชิดตัว คือ *ชีวิตของมนุษย์* เอง ก็ปรากฏว่ามีปัญหาเพิ่มขึ้นทั้งทางกายและทางใจ

ในทางกาย ก็มีโรคร้ายแรงที่เกิดจากสภาพจิตใจเสื่อมโทรมบ้าง เกิดจากธรรมชาติแวดล้อมเสียเป็นพิษ และเกิดจากสารเคมีบ้าง เกิดจากความวิตกกังวลทางสังคม เช่น ความผิดเพี้ยนทางศีลธรรมและวัฒนธรรมบ้าง ดังจะเห็นได้จากโรคหัวใจที่เพิ่มขึ้นเป็นพิเศษในประเทศที่พัฒนาแล้ว โรคมะเร็ง โรคตับอักเสบ โรคแพ้อากาศ ตลอดจนโรคเอดส์

ส่วนในทางจิตใจ ก็มีปัญหามากมาย จิตใจของคนในประเทศที่พัฒนาแล้วมีความเร่าร้อนกระวนกระวาย แม้วัตถุจะพร้อมพร้อม แต่ก็ไม่มีความสุข บังเกิดความเหงา ความว้าวุ่น ความรู้สึกแปลกแยก แม้เจริญมาก แต่โรคจิตก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น จำนวนคนฆ่าตัวตายเพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะในประเทศที่พัฒนาแล้วจำนวนคนฆ่าตัวตายจะเพิ่มสูงขึ้นเป็นพิเศษ

เมื่อพิจารณาบทบาทวิธีทางของการพัฒนาที่ผ่านมา

ในที่สุดก็มามองหากันว่า ในกระบวนการพัฒนานั้นจะได้ขาดแคลนองค์ประกอบหรือปัจจัยอะไรไป ปัจจัยอะไรขาดหายไป ในกระบวนการพัฒนา แล้วก็เริ่มมองเห็นความสำคัญของปัจจัยอื่น ๆ ที่จะต้องนำเข้ามาช่วยในกระบวนการพัฒนาด้วย เพื่อให้การพัฒนาของมนุษย์นั้นหลีกพ้นจากความผิดพลาด และทำให้การพัฒนาได้ผลสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์

สำหรับองค์การโลกหรือสหประชาชาติ การพิจารณานี้ได้นำมาสู่ข้อยุติ คือการมองเห็นว่า ปัจจัยสำคัญที่มีความหมายกว้างขวางซึ่งขาดไป ถูกละเลยทอดทิ้ง ถูกมองข้ามไป ไม่ถูกนำเข้ามาช่วยในกระบวนการพัฒนา ก็คือ วัฒนธรรม จึงทำให้มีมติประกาศกำหนด *ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม* ขึ้นมา โดยมีการเน้นถึงกับว่า การพัฒนาในทศวรรษใหม่ จะให้วัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ให้คุณค่าของมนุษย์และวัฒนธรรม กลับมาเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา เศรษฐกิจและเทคโนโลยี ให้คำนึงถึงปัจจัยด้านมนุษย์ ในการกำหนดวิธิดำเนินการเพื่อการพัฒนา ให้คุณค่าทางวัฒนธรรมรวมอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม นี่ก็เท่ากับว่า ได้มีการเปลี่ยนแนวทางใหม่สำหรับการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาเสียใหม่ด้วย

ทำไมการพัฒนาจึงต้องเน้นปัจจัยด้านวัฒนธรรม

เมื่อพูดมาถึงอย่างนี้ ก็ควรจะตั้งชี้แจงให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่า ทำไมจึงต้องมาเน้นปัจจัยด้านวัฒนธรรม ถึงกับเอา

วัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา จะขอย้อนกลับไปกล่าวถึงความหมายของวัฒนธรรมอีกครั้งหนึ่ง

วัฒนธรรม เป็นผลรวมของการสั่งสมสั่งสร้างสรรคและภูมิธรรมภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้น ๆ

ถ้าจะขยายความก็อาจจะบอกว่า วัฒนธรรมนั้น รวมไปถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ทั้งหมดของสังคม ตั้งต้นแต่ภายในจิตใจของคน มีค่านิยม คุณค่าทางจิตใจ คุณธรรม ลักษณะนิสัย แนวความคิด และสติปัญญา ออกมาจนถึงท่าทีและวิถีปฏิบัติของมนุษย์ต่อร่างกายและจิตใจของตน ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ตลอดจนความรู้ความเข้าใจท่าทีการมองและการปฏิบัติของมนุษย์ต่อธรรมชาติแวดล้อม

ถ้าพูดให้เข้าใจง่าย วัฒนธรรมเป็นการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรม ภูมิปัญญาทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่รอดและเจริญสืบต่อมาได้ และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้

ขอพูดให้สั้นอีกครั้งหนึ่งว่า วัฒนธรรมก็คือ ประสบการณ์ ความรู้ความสามารถที่สังคมนั้นมีอยู่ หรือเนื้อตัวทั้งหมดของสังคมนั้นเอง ถ้าพูดในภาษาของพระพุทธศาสนา โดยเทียบกับตัวบุคคลแต่ละคน ก็คล้าย ๆ กับคำว่า "บุพเพกต-บุญญา" คือความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้ในกาลก่อน" หมายความว่า ได้สร้างสรรคคุณความดี ทำสิ่งที่มีคุณค่าไว้แก่ตนเป็นทุน เท่าไรก็เท่านั้น บางทีก็อาจจะไม่เฉพาะมีบุญอันทำไว้ในกาลก่อนเท่านั้น แต่รวมถึงมีบาปที่ทำไว้ในกาลก่อน

ด้วย แต่กรณีนี้เน้นในแง่บุญว่า ทำบุญไว้มากน้อยแค่ไหน และเป็นบุญแบบไหนประเภทใด

ถ้าเข้าใจคำว่า "วัฒนธรรม" ในความหมายอย่างนี้แล้ว ก็คงจะเข้าใจต่อไปอีกได้ง่ายขึ้นว่า การพัฒนาในสังคมมนุษย์ ที่มุ่งเอาแต่ด้านเศรษฐกิจ โดยใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นพระเอกอย่างเดียว โดยตัดขาดปัจจัยด้านวัฒนธรรมออกไปเสียแล้ว จะเกิดผลอย่างไร

ข้อที่ ๑ ในเมื่อวัฒนธรรมเป็นเนื้อเป็นตัว เป็นประสบการณ์ความรู้ความสามารถเท่าที่เรามีอยู่ ถึงเราจะละเลยไม่เอาใจใส่ มองข้ามมันไป มันก็อยู่กับตัวเราและอยู่รอบตัวเรา ถึงเราจะไม่ใช้มัน มันก็ต้องแสดงตัวโผล่ออกมาจนได้ มันจะต้องแสดงฤทธิ์ แผลงฤทธิ์ออกมา มีผลแสดงออกมากับตัวเรานั้นเอง ที่ทำที่พูดที่คิด เรามีเท่าไร ก็แสดงออกมาได้เท่านั้น เรามีอย่างไร ก็แสดงออกมาได้อย่างนั้น นั่นแหละ คือตัวเราที่แท้จริง ส่วนการที่เราแสดงด้วยตามอย่างเขานั้น ก็เป็นเพียงการพยายามแสดงเท่านั้น บางทีจะกลายเป็นการเสแสร้งหรือหลงลงตัวเองด้วยซ้ำ มันไม่ใช่ตัวเราที่แท้จริง แต่เป็นเปลือกหุ้ม หรือของภายนอกตัว ซึ่งถ้ายังไม่ได้ปรับให้เข้ากันดีกับเนื้อตัวที่อยู่ข้างใน ถึงจะชอบและพยายามทำตัวให้เป็นอย่างนั้น ก็จะเก้งก้างแข็งขึ้นไม่สนิทสนมกลมกลืน ใช้การได้ไม่เต็มที่

อนึ่ง เพราะการที่เราไม่เอาใจใส่ ไม่ใช่ ปล่อยปละละเลยมันนี่แหละ เราก็จึงไม่ได้ปฏิบัติต่อมัน ไม่ได้จัดการ

กับมันให้ถูกต้องด้วย แล้วที่นี้ เพราะการที่เราปล่อยปละละเลย ไม่ได้จัดการกับมันให้ถูกต้องนั้นแหละ แทนที่มันจะให้ คุณ ก็เลยกลายเป็นตัวการก่อให้เกิดโทษไปเสีย โทษหรือผลร้ายที่จะเกิดจากการปล่อยปละละเลยวัฒนธรรมนั้นพุดง่าย ๆ ก็คือ

ประการที่หนึ่ง อย่างน้อยมันก็กลายเป็นตัวถ่วง ตัวเกะกะกีดขวางในกระบวนการพัฒนา และเป็นตัวสร้างวาทะขัดแย้ง เช่น ทำให้เกิดภาวะขัดแย้งในจิตใจของคนที่กำลังดำเนินงานพัฒนา การมีค่านิยมและนิสัยขัดกับการทำงานอย่างใหม่ เป็นต้น

ประการที่สอง เพราะเหตุที่วัฒนธรรมเนื่องอยู่กับชีวิตความเป็นอยู่ที่เป็นจริงและสืบต่อมา มันติดอยู่กับเนื้อตัวของประชาชน เมื่อเราละเลยวัฒนธรรม แทนที่เราจะได้ประโยชน์จากวัฒนธรรม ได้ประโยชน์จากความสามารถและประสบการณ์เก่า เอามาช่วยนำทางหรือควบคุมการพัฒนา ให้การพัฒนานั้นเข้ากับชีวิตและสังคมของเราเอง อย่างสอดคล้องและเอื้อประโยชน์ที่สุด คือ ให้การพัฒนาเศรษฐกิจและการใช้เทคโนโลยี เข้ากับพื้นเพวิถีชีวิตของตนเอง สนองความต้องการที่แท้จริง ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและอุดมคติแห่งสังคมของคนอย่างกลมกลืน ก็กลับมีผลในทางตรงข้าม เพราะว่า เมื่อไม่มีวัฒนธรรมนั้นมาช่วยเป็นตัวเชื่อมประสาน กำหนดขอบเขต คุมและคานการพัฒนาวัตถุไว้ การพัฒนาวัตถุที่ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็พุ่งแล่นไปตามลำพัง หนักเอียงไป

ทางเดียว กลายเป็นการกระทำที่ไม่รู้จักขอบเขตและไม่มี
เครื่องเหนี่ยวรั้ง ทำให้เกิดการปรับตัวไม่ทันเป็นต้น จนเกิด
โทษขึ้นแก่ชีวิตและสังคมเอง

ประการที่สาม ทางฝ่ายวัฒนธรรมนั่นเอง เมื่อถูกละ
เลยทอดทิ้ง และไม่นำมาใช้ ไม่จัดการอะไร ๆ ก็เกิดปัญหา
ขึ้นในตัวของมันเอง คือเกิดความหมดชีวิตชีวา วัฒนธรรม
เสียความต่อเนื่องก็เกิดความเคว้งคว้างระส่ำระสาย คุณค่าที่
เป็นประเพณีเดิมก็เสื่อมสลายหรือถูกทำลายไป ภูมิธรรม
ภูมิปัญญาบางส่วนบางเรื่องก็ค่อย ๆ เลือนลางหายไป บาง
อย่างก็เคลื่อนคลาดวิปริตผิดเพี้ยนไป บางอย่างก็กลายเป็น
สิ่งที่อาจจะเรียกว่าเป็นขยะของวัฒนธรรม มรดกทางวัฒนธรรม
ที่เหลือมา ก็อยู่ในสภาพที่บกพร่องวิกลวิการ ไม่สมบูรณ์
เอกลักษณ์ไม่ชัดเจน สังคมสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง
ความดำรงอยู่ของสังคมก็คลอนแคลน แล้วโทษก็เกิดขึ้นแก่
สังคมอีกนั่นแหละ

พูดง่าย ๆ ก็คือ เสียประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย วัฒนธรรม
ที่สืบมาก็เสื่อมสลาย การพัฒนาใหม่ก็ไม่สมบูรณ์ นี่เป็นโทษ
๓ ประการที่รวมอยู่ในข้อที่ ๑

ข้อที่ ๒ การพัฒนาที่ละเลยวัฒนธรรมก่อผลเสียหายที่
พูดถึงกันบ่อยที่สุดก็คือ มีความเจริญแต่ด้านวัตถุ มีความเติบโต
ขยายด้านปริมาณ แต่จิตใจไม่พัฒนาด้วย เกิดความเสื่อม
โทรมทางจิตใจ มุ่งแต่เศรษฐกิจ ไม่คำนึงถึงคุณค่าทางจิตใจ
ทำให้เกิดความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยและการบริโภคที่เป็นโทษ ยิ่ง

ผลิตมากคนยิ่งจนมาก ยิ่งเศรษฐกิจเจริญปัญหาเศรษฐกิจยิ่ง
เพิ่ม พร้อมนั้นก็ทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ คนเสื่อม
โทรมจากศีลธรรม จริยธรรมถูกละเลย ภัยอันตรายของมนุษย์
ยิ่งมากขึ้นจนถึงขั้นที่ว่า ทั้งโลกธรรมชาติและโลกมนุษย์กำลัง
เสี่ยงต่อความพินาศสูญสิ้น

ข้อที่ ๓ ในการพัฒนาที่ถูกต้อง เมื่อเอาปัจจัยด้าน
วัฒนธรรมเข้ามาร่วมด้วย ก็จะทำให้มีการสืบทอดต่อเนื่อง
ทางด้านวัฒนธรรม ประสานเข้าด้วยกันกับการเปลี่ยนแปลง
ใหม่ ๆ ที่จำเป็นจะต้องเกิดขึ้น โดยวัฒนธรรมนั่นเอง ที่
เรารักษาไว้และใช้ด้วยปัญญาอย่างมีโยนิโสมนสิการ จะเป็น
ตัวที่ช่วย ทำให้เกิดการสืบทอดและเปลี่ยนแปลงปรับตัวไปได้
ด้วยดีโดยมีความประสานกลมกลืน เปรียบเหมือนชีวิตของ
บุคคลแต่ละคน ชีวิตนั้นจำเป็นจะต้องมีการสืบทอด และพร้อม
กันนั้นก็จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง ถ้าหากว่าเราสามารถ
ทำให้การสืบทอดจากเดิม กับการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ นั้น
เป็นไปได้อย่างประสานกลมกลืนสอดคล้องมีความสมดุล อัน
นั้นก็จะเป็นความเจริญงอกงามของชีวิต สังคมนี้ก็เช่นเดียวกัน
จำเป็นจะต้องมีการสืบทอดต่อเนื่องจากอดีต แต่ในเวลาเดียวกัน
นั้นก็จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงโดยการรับสิ่งใหม่ ๆ
หรือทำสิ่งใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้น ถ้าหากว่าสังคมนั้นสามารถทำ
ให้การต่อเนื่องจากเก่า และการเปลี่ยนแปลงใหม่นี้ประสาน
กลมกลืนกันได้ดี สังคมนั้นก็จะดำรงอยู่ด้วยดีและมีความเจริญ
งอกงามต่อไป ถ้าทำได้อย่างนี้ ก็จะมีทั้งการอนุรักษ์สืบทอด

มรดกวัฒนธรรมนั้นไว้ และทำการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ไปด้วยพร้อม ๆ กัน

แต่การพัฒนาโลกที่ละเอียดปัจจัยด้านวัฒนธรรม ทำให้การสืบต่อเก่ากับการเปลี่ยนแปลงใหม่เป็นคนละเรื่อง เป็นคนละชนิด เป็นคนละประเภท ไปกันไม่ได้ ก็เกิดความขัดแย้ง ได้อย่างหนึ่งก็ต้องสูญเสียอย่างหนึ่ง ถ้าจะเอามรดกวัฒนธรรมไว้ ก็ต้องเสียความเจริญอย่างใหม่ ถ้าจะเอาความเจริญ ก็ต้องเสียมรดกทางวัฒนธรรม กลายเป็นว่า จะเอาแต่เก่าก็หยุดนิ่งตาย จะเอาแต่ใหม่ก็เติบโตไปอย่างพิกลพิการ แม้จะเจริญก็เจริญอย่างไม่สมบูรณ์

ข้อที่ ๔ การพัฒนาที่ละเอียดองค์ประกอบด้านวัฒนธรรม ทำให้ประชาชนไม่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วย แต่ประชาชนจะมีความแปลกแยก เพราะการพัฒนาไม่เข้ากับพื้นเพภูมิหลังของตัวเอง ไม่เข้ากับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่สืบมาของเขา ไม่กลมกลืนกับสภาพจิตใจ คุณค่า และลักษณะนิสัย และไม่เปิดช่องให้เขาปรับตัวได้ ทำให้ประชาชนเป็นเพียงผู้คอยรอเสพผล และตื่นเต้นกับสิ่งที่ได้เห็นได้ยิน เป็นเพียงผู้บริโภคผลโดยไม่ได้ร่วมทำเหตุ เมื่อประชาชนไม่เข้ามามีส่วนร่วม การพัฒนาก็อันวอยผลที่เป็นสาระแท้จริงแก่ประชาชนไม่ได้

ข้อที่ ๕ การพัฒนาที่ละเอียดวัฒนธรรม ทำให้เกิดความเจริญแบบแยกถิ่นแยกกลุ่ม และหนุนให้เกิดการพัฒนาอย่างไม่สม่ำเสมอระหว่างเมืองกับชนบท ทำให้สังคมแตก

แยก ตลอดจนทำลายวัฒนธรรมในที่สุด เพราะว่าวิธีการพัฒนาที่ไม่เอาวัฒนธรรมเข้ามาร่วมด้วย จะทำให้เกิดวิถีชีวิตคนละแบบที่ขัดกัน ถ้ารับความเจริญแบบใหม่ก็ต้องเปลี่ยนรูปแบบวิถีชีวิตไปเลย พวกที่มีวิถีชีวิตแบบเก่าตามวัฒนธรรมเดิมก็ต้องแยกอยู่ในท้องถิ่น พวกที่มีวิถีชีวิตแบบพัฒนาใหม่ก็แยกอยู่ในเมือง ทำให้การพัฒนาเมืองกับชนบทไม่ประสานสอดคล้อง ไม่เกื้อกูล ไม่สมดุลกัน ชนบทเหมือนมีกำแพงกันไม่ให้สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ชาวบ้านรู้สึกตัวว่าถูกกันออกไป

ในกรณีของสังคมไทย (และสังคมที่กำลังพัฒนาอีกจำนวนมาก ก็คงคล้ายกัน) การพัฒนามักถูกเข้าใจในความหมายว่า ทำให้เป็นเมือง หรือทำให้เป็นอย่างเมือง เฉพาะอย่างยิ่งทำให้เป็นอย่างเมืองฝรั่ง ดังนั้น เมื่อพัฒนาไป ๆ ชนบทหรือชีวิตแบบชนบทก็หมดไป ๆ กลายเป็นมีชีวิตรูปแบบเมืองหรือชีวิตที่พยายามให้เป็นเหมือนเมืองฝรั่ง และที่ร้ายอย่างยิ่งก็คือ วิธีพัฒนาที่ไม่คำนึงถึงปัจจัยด้านวัฒนธรรม ทำให้เกิดผลเสียทางวัฒนธรรมทั้งสองด้าน คือ วัฒนธรรมเดิมของตนเอง ก็ถูกละทิ้งไปเฉย ๆ ไม่ได้รับการพัฒนาหรือปรับให้เหมาะสม และเอื้อประโยชน์ต่อวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปใหม่ในเวลาเดียวกัน ก็รับเอาวัฒนธรรมใหม่ที่ยังไม่ชัดเจนเข้าไปหรือรับเข้ามาแต่ส่วนที่ผิวเผินเป็นส่วนเปลือก ไม่ได้สาระเข้ามา และรับเข้ามาอย่างขัดเขิน ไม่ได้ปรับให้เข้าพอดีกับตนเอง กลายเป็นมีชีวิตรูปแบบเมืองที่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ หรือ

เป็นคนเถื่อนแต่ในอยู่ในเมือง พร้อมกับการสูญเสียวัฒนธรรม
ท้องถิ่น วัฒนธรรมเดิมก็สูญหาย วัฒนธรรมใหม่ก็ไม่ได้ ไม่
ใช่ของจริง หรือไม่เหมาะสมกับคน สังคมสูญเสียเอกลักษณ์
และเสริมปัญหาของการพัฒนาแบบใหม่ที่มีปัญหาอยู่แล้ว ให้
ปัญหาของการพัฒนาแบบใหม่นั้นรุนแรงยิ่งขึ้น

ข้อที่ ๖ เมื่อการพัฒนาละเลยวัฒนธรรม ก็จะทำให้
องค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนไม่สามารถประสานเกื้อกูลกัน
แต่จะขัดแย้งกัน เพราะองค์ประกอบส่วนใดเข้าถึงหรือรับเอา
การพัฒนาแบบใหม่ องค์ประกอบส่วนนั้น ก็ต้องละทิ้งตัด
ขาดแยกตัวออกมาจากวัฒนธรรมท้องถิ่น องค์ประกอบส่วนใด
ยังอยู่ในวัฒนธรรมเดิม ก็ไม่เข้าสู่กระบวนการพัฒนา และ
เข้ากันไม่สนิทกับส่วนที่อยู่ฝ่ายพัฒนา ทำให้เกิดความระส่ำ
ระสายแตกแยกทางวัฒนธรรม นำไปสู่ความแตกแยกของ
ชุมชน และความเจริญขององค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคม
อย่างลึกซึ้งไม่สมดุลกัน ยิ่งพัฒนาไป ๆ ชุมชนยิ่งแตกสลาย
ตัวอย่างข้อนี้เช่น ในชุมชนไทยปัจจุบันในชนบท เรามีองค์
ประกอบของชุมชน ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน ปัจจุบันนี้
การพัฒนาแบบใหม่ ได้ทำให้องค์ประกอบสามอย่างนี้แปลก
หน้าซึ่งกันและกัน ไม่สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน
ได้ ดังนี้ เป็นต้น

ข้อที่ ๗ เมื่อการพัฒนาละเลยวัฒนธรรมเสียแล้ว
ทรัพยากรทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นทรัพยากรส่วนใหญ่ของท้องถิ่น
ทั้งด้านวัตถุ บุคคล และนามธรรม ก็ไม่สามารถถูกนำมาใช้

ให้เป็นประโยชน์ในระบบวิธีพัฒนาแบบใหม่ กลายเป็นของ
ที่สูญเสียเปล่าไร้ประโยชน์ พร้อมกันนั้น กระบวนการพัฒนา
แบบใหม่ที่ผ่านมา ก็มีแต่ต้องใช้ทรัพยากรจากภายนอก การ
พัฒนาแบบนี้เท่าที่เป็นมาแล้ว จึงทำให้ท้องถิ่นพึ่งตัวเองไม่
ได้ ต้องพึ่งพาขึ้นต่อภายนอกโดยสิ้นเชิง

รวมความในเรื่องการพัฒนาที่ละเลยวัฒนธรรม เมื่อ
พูดถึงลงไปก็คือ เมื่อไม่คำนึงถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ในตัว
บุคคล ก็เป็นการพัฒนาที่นำไปสู่ความสูญเสียคุณภาพชีวิต
ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว

การพัฒนาในกรณีของสังคมไทย

สภาพปัญหาอย่างทีกล่าวนมาแล้วนั้น เมื่อหันมามอง
ใกล้ตัวแคบเข้ามา ก็ยิ่งเห็นได้ชัดเจนในสังคมไทยของเรา
เราประสบปัญหาอย่างที่โลกทั่วไปเขาประสบ แต่เราจะอยู่
ในข้างที่แย่หรือข้างที่ดีกว่าทั่วไป หรือต่ำกว่าระดับเฉลี่ย
เพราะปัญหาที่เขามีเราก็มีส่วนร่วมด้วย แล้วเรายังมีปัญหา
โดยเฉพาะของเราเองต่างหากที่ล้ำหลังอยู่อีกด้วย ปัญหา
นั้นเกิดจากการที่เราอยู่ร่วมในโลก ที่มีวิธีพัฒนาที่ผิดพลาดอย่าง
นั้นส่วนหนึ่ง และเกิดจากการปฏิบัติผิดต่อตนเอง ต่อปัจจัย
และองค์ประกอบของสังคมตนเองอีกส่วนหนึ่ง ทั้งนี้ก็เป็นเรื่อง
ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมทั้งสิ้น

ถ้านับเอาความสิ้นตัว ที่เป็นอยู่ในโลกปัจจุบันอย่างนี้

กล่าวมาแล้วข้างต้น ว่าเป็นการตื่นตัวครั้งสำคัญครั้งหนึ่ง แล้วย้อนกลับมาดูประเทศไทยตั้งแต่ก้าวเข้าสู่ความเจริญยุคใหม่ เราก็เคยมีการตื่นตัวมาแล้วครั้งหนึ่งก่อนนี้ จึงนับว่าเรามีการตื่นตัวครั้งนี้เป็นครั้งที่สอง

การตื่นตัวครั้งแรกนั้นก็คือ เมื่อหนึ่งศตวรรษมาแล้ว ในยุคของลัทธิอาณานิคม ประเทศตะวันตกได้เข้ามาแสวงหาเมืองขึ้น ทำให้เราตื่นตัวต้องรีบเร่งปรับปรุงประเทศให้เจริญทันสมัย อย่างที่เรียกว่า ให้เจริญเทียมป่าเทียมไหล่อารยประเทศ เหตุการณ์ครั้งนั้น ทำให้เราพยายามที่จะปรับปรุงประเทศในทุกด้าน เพื่อจะให้พ้นจากการที่เขาจะมาเอาเป็นอาณานิคม การปรับตัวครั้งนั้น ในตอนแรกก็ปรากฏว่าได้มุ่งให้มีการประสานสืบต่อทางวัฒนธรรมด้วย แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า เมื่อภัยจากการล่าอาณานิคมผ่านไปแล้ว เราได้ละทิ้งการประสานกลมกลืนทางวัฒนธรรมที่จะต่อเนื่องวัฒนธรรมเก่าเข้ากับความเจริญใหม่นั้นเสีย แล้วก็หันไปตามวัฒนธรรมตะวันตกเรื่อยมา จึงทำให้เกิดปัญหาขึ้น จนกระทั่งการตัดสินใจการตามวัฒนธรรมตะวันตกนั้น ได้ทำให้เกิดภาวะขาดตอนทางวัฒนธรรม ขาดความสืบต่อต่อเนื่อง ภูมิธรรมภูมิปัญญาไทยเสื่อมหายไปมาก เราสูญเสียความสามารถในการเลือกรับปรับปรุงและดัดแปลง และขาดหลักในการตั้งรับความเจริญใหม่ที่เข้ามา ก็เลยกลายเป็นการติดตามเขาไปอย่างไม่มีลืมหูลืมตา

ผลเสียยิ่งใหญ่ จากการพัฒนาแบบรีบเร่งแล้วลืมหูลืมที่จะ

เอาใจใส่ต่อความสืบเนื่องทางวัฒนธรรม ซึ่งได้กลายเป็นปัญหาสำคัญของสังคมไทยในปัจจุบัน และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาอย่างเป็นแกนสาร ก็คือ การที่องค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคมไทยได้เจริญเติบโตอย่างลึกลับ และเกิดช่องว่างระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้นอย่างกว้างขวาง ทำให้องค์ประกอบของสังคมไม่อาจประสานกลมกลืนและเกื้อกูลกัน ทำให้สังคมที่เป็นองค์รวมขาดคุณภาพ ไม่สามารถดำรงอยู่และดำเนินไปอย่างพริ้วพร้อมราบรื่น

สภาพการพัฒนาของสังคมไทย ถ้าพูดให้เห็นง่าย ๆ ก็คือ เราได้ออกมาเดินร่วมทางเดียวกับประเทศพัฒนาทั้งหลาย แต่เราไม่มีความเป็นตัวของตัวเองในการเดินร่วมทางนั้น เราได้พยายามเดินอย่างเขา แต่เราก็ไม่มีเหตุปัจจัยสั่งสมมาที่จะเป็นอย่างเดียวเหมือนกับเขา เราจึงประสบปัญหาในการเดินทางโดยมีความอ่อนเปลี้ยและแกว่งแกมก

บัดนี้ เมื่อโลกตื่นตัว รู้ตระหนักถึงความผิดพลาดและผลร้ายของการพัฒนาที่ผ่านมา และตกลงที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีพัฒนา โดยคำนึงถึงปัจจัยด้านวัฒนธรรม ถึงกับจะให้วัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เราก็พลอยตื่นตัวไปกับเขาด้วย ซึ่งนับได้ว่าเป็นการตื่นตัวครั้งที่สอง แต่สภาพที่ปรากฏอยู่ ก็คือ แม้แต่ในขณะนี้ เราก็กังขวยพยายามเดินอย่างเขา โดยไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง และก็ยังไม่สามารถเดินให้เหมือนเขาได้อย่างแท้จริง ในขณะเดียวกันนั้น วัฒนธรรมของเราเอง เราก็ได้ละเลยทอดทิ้งไปมาก ทำให้ขาด

ความสืบเนื่อง วัฒนธรรมไม่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาให้สมดุลกับการพัฒนาด้านวัตถุ และวัฒนธรรมหลายส่วนของเดิมก็ได้เลือนลางหายไป ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ ยิ่งกว่านั้น ความตระหนักถึงโทษภัยของการพัฒนานั้น เราก็ไม่รู้เข้าใจและมองเห็นชัดเจนจริงจัง เพราะที่ว่าคืบคืบนั้น เราก็เพียงตื่นตามเขาไปเท่านั้น คือ ได้เห็นประเทศพัฒนาแล้วเขาตื่นตัว เราก็พลอยจะตื่นตัวว่าไปตามเขา ไม่ได้แจ้งประจักษ์ตระหนักซึ่งกับใจของตนอย่างแท้จริง ทั้งที่ปัญหาการพัฒนาแต่ด้านวัตถุ เน้นหนักด้านเศรษฐกิจ โดยที่วัฒนธรรมไม่ได้รับการพัฒนาให้สมดุลกันนั้น เป็นปัญหาของเราหนักยิ่งกว่าเขา แต่เราก็ตามหลังเขามากตามเคยแม้ในเรื่องนี้ และน่ากลัวว่าจะเป็นการตามโดยไม่ได้คิดจะทำการแก้ไขปัญหายอย่างจริงจังเสียด้วย

สรุปว่า เมื่อมองในแง่ของประเทศไทย การที่เราได้มีความเป็นมาเช่นนี้ ทำให้เราจำเป็นต้องใส่ใจ คำหนึ่งถึงวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นปัจจัยของการพัฒนา ให้มากเป็นพิเศษ พูดยุคในแง่หนึ่ง ถ้าว่าฝรั่งเสียหลัก แต่เรานั้นแทบล้มถ้าว่าเขาเซ เราก็ถึงกับทรุด จะเอาของเขาเรายังเอาไม่ได้ แต่ของเราเองเราก็อิงไปเสียเกือบหมดแล้ว เพราะฉะนั้นสถานการณ์ของเรานี้ก็เป็นที่น่าวิตกมากอยู่

อย่างไรก็ตาม ที่ว่านี่เป็นการมองในแง่ร้าย เพื่อให้มีความไม่ประมาท แต่ถ้ามองในแง่ดี สถานการณ์ก็คงยังไม่เลวร้ายจนเกินไป การพัฒนาแบบที่ผ่านมาก็ไม่ใช่จะเสียทั้ง

หมด และมรดกวัฒนธรรมของเราเองก็มีใช้จะสูญไปทั้งหมด ส่วนดีที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของเราที่เหลืออยู่นี้แหละ ถ้าหากว่าเราค้นให้ดีและรู้จักใช้ ก็อาจจะนำมาเป็นฐานที่จะทำให้เราสามารถพัฒนาตัวให้ดีขึ้นต่อไปได้ โดยสามารถปรับตัวเข้ากับความจริงสมัยใหม่ ทั้งด้วยการพัฒนาตัวเอง คือปรับวัฒนธรรมของเราให้มีชีวิตชีวา มีคุณค่าสมัย และด้วยการปรับการพัฒนาให้เข้ากับวัฒนธรรมของเราได้อย่างสมดุล ก็จะทำให้การพัฒนานั้นเป็นไปด้วยดี ผ่านพ้นยุคพัฒนาที่เต็มไปด้วยปัญหาไปได้*

แนวทางการพัฒนาในยุคต่อไป

ต่อไปนี้ ขอข้ามไปสู่เรื่องแนวทางในการพัฒนาของยุคต่อไป เพราะที่แล้วมานั้นเป็นการกล่าวถึงโทษหรือผลร้ายที่เกิดขึ้น จึงยังต้องพิจารณาต่อไปว่า เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วเราจะพัฒนาต่อไปได้อย่างไร

การใช้วัฒนธรรมเป็นปัจจัยร่วมในการพัฒนา และเป็นศูนย์กลางของการพัฒนานั้น หมายรวมถึงการพัฒนาที่ต้องพัฒนาวัฒนธรรมเองด้วย หมายความว่า จะต้องมีการพัฒนาวัฒนธรรมและการพัฒนาด้วยวัฒนธรรม หรือว่าทั้งพัฒนาวัฒนธรรมและใช้วัฒนธรรมในการพัฒนา แต่การที่จะ

* ปัญหาการพัฒนาในสังคมไทย ดูรายละเอียดใน "อารยธรรมไทย ทางเลือกออกจากยุคพัฒนา" ขององค์ปาฐกเดียวกัน (สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ธ.ค. ๒๕๓๑)

นำวัฒนธรรมมาใช้ในการพัฒนานั้น จะต้องรู้จักวัฒนธรรมของ เราเองให้ชัดเจนด้วยว่าเป็นอย่างไร มีข้อดีข้อเสียอย่างไร มีคุณค่าอยู่ที่ไหน ส่วนใดควรรักษา ส่วนใดควรแก้ไขปรับปรุง จะนำไปใช้อย่างไรจึงจะเกิดผลดี การพัฒนาในยุคที่ ผ่านมานั้นขาดปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมจึงผิดพลาด แต่ถ้า ไม่มีโยนิโสมนสิการ แม้จะเอาวัฒนธรรมเข้ามาร่วมในการ พัฒนา ก็อาจจะผิดพลาดได้อีก

การพัฒนาในยุคที่ผ่านมานั้น ที่ว่าผิดพลาดเกิดผล ร้ายเป็นอันมาก เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็เป็นเพราะเป็นการ พัฒนาที่ขาดดุลยภาพ คือเป็นไปอย่างไม่สมดุล หมายความว่า เป็นความเจริญอย่างกระจุกกระจาย ขาดความประสาน กลมกลืนและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และนำไปสู่การเสียสมดุล สมดุลนั้น เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต มนุษย์และสังคมของมนุษย์ เมื่อการพัฒนาแต่ละด้านไม่สมดุล ผลที่มารวมกันก็ไม่สมดุลด้วย หมายความว่า องค์ประกอบที่ เกี่ยวข้องในกระบวนการพัฒนา เมื่อไม่เข้ามาเกื้อกูลประสาน สัมพันธ์กัน จะโดยถูกละเลยมองข้ามหรือโดยความไม่รู้ไม่ เข้าใจก็ตาม ก็ทำให้องค์ประกอบที่ทำหน้าที่อยู่ พากะบวน การพัฒนาแล่นเตลิดไปข้างเดียว เียงหรือเลยเถิด เกินพอดี สุดโต่ง สุดขั้ว องค์ประกอบที่ถูกละเลยในที่นี้ก็คือวัฒนธรรม ส่วนองค์ประกอบที่ถูกเชิดชูพากะบวนการพัฒนาแล่นดิ่งไป ก็คือการพัฒนาเศรษฐกิจโดยเน้นบทบาทของวิทยาศาสตร์และ เทคโนโลยี เพราะฉะนั้น ต่อไปนี้ จะต้องเน้นการพัฒนาให้

ดำเนินไปอย่างประสานเกื้อกูลและให้เป็นไปอย่างสมดุล เล็ก การกระทำที่เป็นการสุดโต่งสุดขั้วทั้งหลาย

ภาวะสมดุล หรือ ดุลยภาพ ที่จะสร้างขึ้นนี้ ขอกล่าว ในที่นี้เพียงบางประการในเวลาจำกัด

๑. ภาวะสมดุล อย่างแรกที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ได้แก่ เรื่องที่พูดกันบ่อยที่สุดในระยะนี้ คือ ภาวะสมดุล ระหว่างการพัฒนาวัตถุกับการพัฒนาจิตใจ หมายความว่า วัตถุอย่างเดียวก็จมหาย จิตใจอย่างเดียวก็ก่ือนลอย เรา จะต้องปรับเปลี่ยนท่าที ไม่เอาแต่ความเจริญทางวัตถุและ ปริมาณ ไม่มุ่งแต่เศรษฐกิจโดยอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เท่านั้น แต่จะต้องให้เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ประสานกลมกลืนกับวัฒนธรรม เฉพาะอย่างยิ่งการใช้เทคโนโลยี ส่งเสริมวัฒนธรรม โดยเน้นด้านความองกามของจิตใจ และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ พัฒนาวัฒนธรรมขึ้นมาเป็น ตัวคุมและคาน ตลอดจนเป็นเครื่องนำทางความเจริญทาง เศรษฐกิจและการใช้วิทยาศาสตร์กับเทคโนโลยี ถ้าจะพูดแยก แยะก็ต้องว่า ในแง่ผล ให้มีความสมดุลระหว่างการพัฒนา วัตถุกับการพัฒนาจิตใจ ในแง่อุปกรณ์ ให้มีความประสาน เกื้อกูลอย่างสมดุลระหว่างการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใน การพัฒนาเศรษฐกิจ กับการพัฒนาด้วยองค์ประกอบด้าน วัฒนธรรมและการพัฒนาวัฒนธรรม

๒. การพูดถึงความสมดุลระหว่างวัตถุกับจิตใจนั้น ก็ ยังแคบไป ถ้าจะให้ชัด ต้องถามก่อนว่า การพัฒนานั้น

พัฒนาเพื่อใคร ใครเป็นผู้รับผลของการพัฒนา ถ้าถามอย่างนี้ เราก็จะตอบได้ว่า การพัฒนานั้นเพื่อมนุษย์ เพื่อมนุษย์ที่มีทั้งกายและใจ ซึ่งมีชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ในท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อม ถ้าพูดอย่างนี้แล้วเราก็จะเห็นองค์ประกอบที่จะต้องเข้ามาสมดุลกันสามประการในระบบใหญ่แห่งความดำรงอยู่ของมนุษย์ องค์ประกอบใหญ่สามส่วนนั้น คือ

- ๑) มนุษย์ ซึ่งหมายถึงทั้งกายและใจ
- ๒) ธรรมชาติแวดล้อม หรือระบบนิเวศ
- ๓) สังคม

องค์ประกอบทั้งสามอย่างนี้ จะต้องประสานเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ดำเนินไปอย่างสมดุล

๓. ภาวะสมดุลระหว่างเก่ากับใหม่ คนจำนวนมากชอบแบ่งแยกระหว่างเก่ากับใหม่ และมักติดอยู่กับข้างใดข้างหนึ่ง จนบางที่แตกกันเป็นฝักฝ่าย เช่น พวกหนึ่งว่าของเก่าดี อีกพวกหนึ่งว่าของใหม่ดี พวกหนึ่งว่าคนโบราณโง่ คนปัจจุบันฉลาด อีกพวกหนึ่งว่าคนโบราณฉลาด คนสมัยนี้เขลาไม่รู้เท่าถึง การคิดเห็นและพูดอย่างนี้คงเป็นความยึดติดมากกว่า คือ ติดสมมติ แล้วเอาตัวผนวกเข้ากับข้างใดข้างหนึ่ง ถ้อยมันโดยเอาตนเป็นที่ตั้งว่าของตนหรือข้างตนจะต้องดี ความจริงนั้น ของเก่าก็มีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ของใหม่ก็มีทั้งส่วนเด่นและส่วนด้อย จึงช่วยให้มีความก้าวหน้าต่อมาได้ และจึงยังต้องแก้ไขปรับปรุงกันต่อไป ถ้าเป็นความจริงแท้ ก็มีแต่ความสมสมัย ตรงกับสภาพที่เลื่อนไหลเปลี่ยนแปลง

หรือไม่ก็เป็นภาวะที่เก่าเคยเป็นอย่างไร ใหม่ก็เป็นอย่างนั้น เท่ากับว่าไม่มีเก่าไม่มีใหม่

คนโบราณที่ฉลาดก็มี ที่โง่ก็มากมาย แม้คนทุกวันนี้ที่ฉลาดก็มาก ที่โง่ก็ถมเถไป แต่หลายอย่างที่สืบมาจากอดีต ไม่ใช่เรื่องของความฉลาดหรือโง่ แต่เป็นผลจากประสบการณ์ในการลองผิดลองถูกที่ยาวนาน กว่าจะได้ความรู้นั้นมาหรือทำสิ่งนั้น ทำอย่างนั้นได้ ก็ต้องผ่านกาลเวลาที่ยืดเยื้อยาวนาน กรณีที่ต้องอาศัยกาลเวลายาวนานเป็นเครื่องพิสูจน์นั้น คนในสมัยปัจจุบันหรือยุคใดยุคหนึ่งเพียงสมัยเดียว ไม่มีเวลาเพียงพอที่จะเรียนรู้ผลได้ สังคมจึงไม่ควรสูญเสียประโยชน์จากประสบการณ์เก่า ๆ เหล่านี้ไปเสียเปล่า การรู้จักถือเอาประโยชน์จากประสบการณ์เช่นนั้น นับว่าเป็นความฉลาดอย่างหนึ่ง และในทางตรงข้าม ถ้าคนปัจจุบันละเลยมองข้ามประโยชน์นั้นไปเสีย ก็ต้องนับว่าเป็นความโง่เขลาอย่างหนึ่งของเขา

สังคมที่ไม่รู้จักใช้สิ่งเก่าที่ตนมีอยู่ให้เป็นประโยชน์ คือ ไม่รู้จักสืบต่อเก่าให้เข้ากับใหม่ ก็จะต้องนำสิ่งใหม่เข้ามาจากภายนอกทั้งดุ้น ซึ่งจะมีผลเสียอย่างน้อยสามประการ คือ *ประการที่หนึ่ง* จะหมดตัว ไม่มีอะไรเป็นของตนเอง *ประการที่สอง* จะไม่มีอะไรดีพิเศษแปลกจากสังคมอื่น เพราะรับของเขาเข้ามาอย่างไร ก็มีได้แค่นั้น ไม่สามารถทำให้มีคุณค่าต่างหรือเพิ่มขึ้นไป *ประการที่สาม* จะกลายเป็นสังคมที่ตามและพึ่งพาขึ้นต่อสังคมอื่นโดยสิ้นเชิง เพราะนอกจากจะต้องคอยรับเอาจากเขาแล้ว ก็เป็นไปไม่ได้ที่ตนจะทำสิ่งใหม่ ซึ่ง

มาจากสังคมอื่นได้ดีเท่าเจ้าตัวของเขา เพราะไม่มีทุนเดิมอย่างที่เขา มี จึงจะกลายเป็นสังคมที่ไร้เกียรติภูมิ เป็นทาสของสังคมอื่น หรืออย่างน้อยก็เป็นลูกไล่ลูกตาม ส่วนสังคมที่เก่งกาจแท้ ก็คือ สังคมที่สามารถเอาประสบการณ์และความชัดเจนเก่าออกมาปรับปรับจัดสรรสิ่งใหม่ให้กลืนกลายเข้าเป็นของตนเอง โดยมีคุณค่าแปลกเพิ่มจากสิ่งนั้นที่เขา มีในสังคมอื่น นี่เป็นเรื่องเก่าของข้างใน กับใหม่จากข้างนอก

ในความเป็นจริงนั้น มีแค่กระบวนการแห่งการถ่ายทอดส่งต่อและสืบเนื่องไปเรื่อย ๆ เป็นกระแสธารอันเดียวที่ไหลเนื่องไปไม่ขาดสาย ไม่อาจแบ่งแยกตัดตอนออกเป็นเก่า และเป็นใหม่ เก่ากับใหม่เป็นเพียงคำสมมติ สำหรับกำหนดหมายในการเรียนรู้ เพื่อคอยช่วยซ่อมเสริมกระแสธารแห่งการสืบทอดให้ไหลเนื่องต่อไป โดยมีความประณีตอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เป็นกระแสธารสืบเนื่องตามลำดับแห่งกาลเวลา จากอดีตสู่ปัจจุบัน และสืบไปในอนาคต โดยมีลักษณะแห่งการสั่งสมในอดีต แล้วถ่ายทอดสิ่งที่สั่งสมไว้นั้นผ่านมาสู่ปัจจุบัน และส่งมอบให้สืบเนื่องต่อไปในอนาคต ให้รับเอาไปตัดแต่งเติมต่อปรับปรุงให้เหมาะสมที่สุดที่จะเจริญงอกงามมีผลดียิ่งขึ้นต่อไป ถ้าวัฒนธรรมขาดตอน แบ่งเป็นเก่ากับใหม่ขึ้นมาอย่างชัดเจน สังคมก็จะเป็นเหมือนบุคคลที่สูญเสียบุคลิกภาพ และขาดคุณภาพที่จะดำรงอยู่และดำเนินต่อไปด้วยดี

พูดสั้น ๆ ว่า จะต้องไม่มีการแบ่งแยกเป็นเก่ากับใหม่ จะมีแค่การสืบทอดต่อเนื่องจนกระทั่งแยกไม่ออกว่าเป็น

เก่าหรือใหม่ เมื่อมีการสืบทอดต่อเนื่องอย่างแท้จริงแล้ว ก็จะมีความประสานกลมกลืน เราจะไม่แบ่งแยกกันเป็นเก่ากับใหม่ จะมีแค่การสั่งสมถ่ายทอดมา และสืบเนื่องต่อไป ซึ่งเป็นภาวะของการประสานสืบต่อกัน ระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ถ้าทำได้สำเร็จอย่างนี้ ก็เป็นการกลมกลืนประสานสมดุลอย่างหนึ่ง

๔. ภาวะสมดุลระหว่างความพึงตนเองได้กับการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ข้อนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก เรามักจะพูดเพียงแง่ใดแง่หนึ่งว่า ให้พึ่งตนเองให้ได้ หรือให้ช่วยเหลือกัน แต่ตามความเป็นจริงนั้น เราจะพึ่งตนเองอย่างเดียวเป็นไปไม่ได้ และจะพึ่งพาอาศัยแต่ผู้อื่นอย่างเดียวคอยให้เขาช่วยเหลือเท่านั้นก็เป็นไปไม่ได้ การที่จะพึ่งพาแต่คนอื่นหรือไม่ยอมพึ่งใครเลยนั้น เป็นสุดโต่งเกินไป ในเวลาที่สิ้นขอพูดเป็นอุปมา เหมือนกับชีวิตของเรานี้ ร่างกายของเราประกอบด้วยอวัยวะต่าง ๆ มากมาย อวัยวะแต่ละอย่างต้องพึ่งตัวเองได้ คือ มีความสมบูรณ์ในตัวของมัน สามารถทำหน้าที่ของตนเองและดำรงอยู่อย่างปกติ ในเวลาเดียวกันนั้นเอง อวัยวะทั้งหลายที่แต่ละอย่างทำงานได้เป็นปกติพึ่งตนเองได้นั้น ก็ประสานสัมพันธ์ อาศัยซึ่งกันและกัน เหมือนดังลื่นกับฟันที่เราพูดถึงกันบ่อย ลื่นต้องทำงานประสานกับฟัน ลื่นต้องอาศัยฟัน ฟันต้องอาศัยลื่น แต่ทั้งลื่นและฟันต่างก็ต้องสมบูรณ์และทำหน้าที่ของมันได้เป็นปกติ เช่น ลื่นดูดอาหารให้ ฟันจึงจะสามารถขบเคี้ยวได้สะดวก ฟันเคี้ยวให้แล้ว ลื่น

จึงจะลิ้มรสอาหารได้เต็มที่และจึงจะส่งอาหารลงคอให้กลืนได้โดยสะดวก ดังนี้เป็นต้น ถ้าอวัยวะแต่ละอย่างนั้นพึ่งตนเองไม่ได้ ก็จะทำให้เกิดปัญหาไม่เฉพาะแก่ตนเองเท่านั้น แต่ระบบทั้งระบบจะเสียไปด้วย เพราะฉะนั้น จะต้องพึ่งตนเองได้ เมื่อพึ่งตนเองได้ก็สามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับผู้อื่นอย่างประสานกลมกลืน

ในการที่พึ่งตนเองได้ และในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างถูกต้องนี้ ก็จะมีภาวะสองอย่างเกิดขึ้น คือ

ประการที่ ๑ การที่สามารถรับเอาสิ่งที่จะพึ่งได้จากส่วนอื่นมาใช้เป็นประโยชน์แก่ตน ในการที่จะพึ่งตนเองนั้น อวัยวะทุกส่วนจะต้องได้รับประโยชน์จากอวัยวะอื่น เช่น หัวใจก็ต้องอาศัยแรงกระตุ้นบางอย่างจากสมอง เช่น ในการที่ร่างกายต้องการโลหิตมากหรือน้อย จะต้องสูบน้ำขึ้นกว่าปกติหรือไม่ ส่วนทางฝ่ายสมองจะทำงานได้ ก็ต้องได้รับเลือดที่หัวใจสูบฉีดขึ้นไป โดยที่ทั้งสมองและหัวใจก็ทำงานเป็นปกติ พึ่งตนเองได้ แล้วต่างก็อาศัยซึ่งกันและกันหมายความว่า เมื่อพึ่งตนเองได้ก็สามารถรับส่วนที่พึ่งได้จากผู้อื่นมาใช้เป็นประโยชน์

ประการที่ ๒ ในเวลาเดียวกันนั้น ก็จะมีส่วนที่ตนจะให้แก่อื่นด้วย หรือจะมีสิ่งที่ตนสามารถให้แก่ส่วนอื่น

เมื่อครบสองด้านอย่างนี้จะเป็นภาวะที่สมบูรณ์ นี่คือภาวะที่พึ่งตนเองได้และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างมีสมดุล สรุปความว่า เมื่อแต่ละส่วนพึ่งตนเองได้ ทุกส่วนก็

สามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้อย่างสมดุล เมื่อทุกส่วนต่างก็พึ่งพาอาศัยโดยประสานสัมพันธ์กันดี ก็ช่วยให้แต่ละส่วนมีโอกาสพึ่งตนเองได้ เมื่อแต่ละส่วนพึ่งตนเองได้ ก็สามารถรับเอาสิ่งที่ตนพึ่งได้อย่างพอดีจากส่วนอื่น เมื่อได้รับสิ่งที่ตนพึ่งได้จากส่วนอื่นแล้ว ก็สามารถผลิตหรือสร้างสรรค์ และมีสิ่งที่ตนจะพึ่งให้ตามควรแก่ส่วนอื่น ๆ การที่แต่ละส่วนพึ่งตนเองได้ ในภาวะพึ่งพาอย่างพอดีกับส่วนอื่น ๆ นี้ ก็ทำให้เกิดเป็นระบบแห่งความประสานกลมกลืน และเกื้อกูลกัน อันประกอบขึ้นเป็นองค์รวมที่สมดุล ซึ่งสามารถดำรงอยู่และเจริญงอกงามไปด้วยดีโดยสมบูรณ์ เหมือนกับว่า เมื่ออวัยวะทุกส่วนพึ่งตนเองได้ และทำหน้าที่โดยพึ่งพาอาศัยกัน แต่ละส่วนอาศัยสิ่งที่พึ่งได้จากส่วนอื่น และมีสิ่งที่ตนพึ่งให้แก่ส่วนอื่น ก็เกิดเป็นระบบแห่งร่างกายที่สมดุล เป็นชีวิตที่มีสุขภาพดี

ในการพึ่งตนและพึ่งพาอย่างถูกต้องนั้น ยังมีข้อที่พึงสำเหนียกอีกหลายอย่าง เช่นว่า การพึ่งเขา ก็เพื่อให้สามารถพึ่งตนได้ การที่พึ่งตน ก็เพื่อให้สามารถพึ่งเขา และเป็นที่พึ่งแก่เขาได้ พึ่งตนได้ จึงพึ่งผู้อื่นได้ คือ จึงสามารถรับเอาส่วนที่พึ่งได้จากผู้อื่น จึงมีสิทธิโดยชอบธรรมที่จะพึ่งคนอื่น และจึงจะทำให้การพึ่งคนอื่นนั้นบังเกิดผลดี ดังนั้น การพึ่งพาที่ถูกต้อง จึงได้แก่ การพึ่งพาของผู้ที่พึ่งตัวเองได้ ในทางตรงข้าม เมื่อพึ่งตนไม่ได้ ก็ไม่สามารถพึ่งคนอื่นได้โดยชอบธรรม และให้เกิดผลดี และทำให้ผู้อื่นที่ควรจะได้อาศัยตนพลอยพึ่งตัวเองไม่ได้ เมื่อแต่ละหน่วยย่อยพึ่งตัวเองไม่ได้

ก็ประกอบกันขึ้นเป็นระบบ และเป็นองค์รวมที่พึ่งตนเองไม่ได้ อีกเช่นเดียวกัน โดยนัยนี้ การพึ่งตน กับการพึ่งพา จึงมีความหมายเนื่องเป็นอันเดียวกัน

พระพุทธศาสนาสอนให้ทุกคนเป็น *อัตตนาถะ* คือ เป็นที่พึ่งของตนได้ หรือพึ่งตนได้ และเป็น *ปรนาถะ* คือ เป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ หรือมีสิ่งที่จะให้แก่คนอื่น พร้อมกันนั้น ก็สอนให้ทุกคนเป็น *กัลยาณมิตตะ* คือ มีมิตรดี เพื่อให้มีสิ่งที่จะได้รับจากคนอื่น ซึ่งจะเอามาใช้ในการพัฒนาตัวเอง ให้พึ่งตนได้ต่อไป ถ้าระบบนี้เป็นไปอย่างสมดุล ตนเองก็เจริญงอกงาม และพาคนอื่นให้เจริญงอกงามด้วย เป็นการร่วมเจริญงอกงามไปด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ไม่มีบุคคลที่จะเป็นกัลยาณมิตร คือ ไม่มีบุคคลผู้มีสิ่งที่จะให้แก่คนอื่น พระพุทธศาสนาก็สอนให้ใช้ *โยนิโสมนสิการ* คือ ความรู้จักคิด รู้จักพิจารณา หรือมนสิการโดยแยบคาย ซึ่งทำให้สามารถเลือกค้นพบหาคคุณค่าส่วนดีหรือประโยชน์ แม้จากสิ่งหรือบุคคลซึ่งไม่มีอะไรที่จะให้แก่คนอื่นได้ การมีโยนิโสมนสิการจึงเป็นการพึ่งตนเองได้ในระดับสูงสุด หรือเป็นการพึ่งตนที่ประเสริฐสุด เป็นการพึ่งคนอื่นหรือได้จากคนอื่นสิ่งอื่น ด้วยการพึ่งตนเองแท้ๆ หรือเป็นการพึ่งคนอื่นได้ โดยที่เขาไม่ต้องให้พึ่ง (เป็นการได้โดยไม่ต้องพึ่ง หรือพึ่งเขาโดยที่เขาไม่รู้ตัวว่าถูกพึ่งด้วยซ้ำ) และทำให้การพึ่งตนกับพึ่งคนอื่นมีความหมายเป็นอันเดียวกันอย่างแท้จริง หลักการนี้ พระพุทธศาสนาเรียกว่า "พึ่งตน คือ

พึ่งธรรม และพึ่งธรรม คือ พึ่งตน"

ชนทุกหมู่เหล่าทุกระดับชั้นทุกชุมชนในสังคมนั้น จะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา โดยต่างก็พึ่งตนเองได้ และต่างก็พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ต่างก็มีสิ่งที่ต้องรับจากคนอื่น และต่างก็มีสิ่งที่จะให้แก่คนอื่นด้วย แต่ละคนแต่ละกลุ่มทำทุกอย่างด้วยตนเองไม่ได้ ต้องได้บางอย่างจากคนอื่นกลุ่มอื่น แต่ที่พึ่งตนเองได้ ในการทำสิ่งที่คนอื่นกลุ่มอื่นจะต้องอาศัยตน เท่ากับว่าตนก็มีให้แก่นคนอื่นและแก่ส่วนรวม

เพราะฉะนั้น จึงต้องรู้ต้องเข้าใจต้องยอมรับความสำคัญของชนทุกหมู่เหล่าทุกระดับชั้นทุกระดับในสังคม และให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยในกระบวนการพัฒนานั้น โดยเฉพาะองค์ประกอบทุกส่วนของชุมชนจะต้องเกื้อกูลกัน ประสานสัมพันธ์ เพื่อให้ชุมชนนั้นพึ่งตนเองได้ ดังตัวอย่างที่กล่าวเมื่อกี้ คือ องค์ประกอบสามอย่างของชุมชนในชนบท ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน แต่ละอย่างจะต้องพึ่งตนเองได้ และต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน ประกอบขึ้นเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้และสามารถทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่สังคมใหญ่ที่เป็นส่วนรวม

ข้อที่ ๕ ความสมดุลระหว่างสังฆธรรม จริยธรรม และบัญญัติธรรม ข้อนี้ก็เป็นเรื่องสำคัญ

สังฆธรรม คือความจริง ความแท้ ความเป็นอย่างนั้นเอง ความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย หรือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

จริยธรรม คือหลักการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งอิงอาศัย

สอดคล้องกับสังขธรรม และทำให้เราดำเนินเข้าถึงสังขธรรม

บัญญัติธรรม คือกฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนที่สังคมกำหนดวางกันขึ้นโดยสมมติ เช่น กฎหมาย ขนบประเพณี เพื่อให้มีการอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นความเรียบร้อยดีงามของสังคมนั้น และเพื่อเป็นกรอบหรือเป็นเครื่องกำกับที่จะช่วยคุมให้คนดำรงอยู่ในจริยธรรม กล่าวคือ บัญญัติธรรมนั้นตามปกติจะกำหนดวางไว้เพื่อสนับสนุนการดำเนินตามจริยธรรม

วัฒนธรรมนั้นเนื่องอยู่ตลอดเวลากับธรรมสามประการนี้ สังขธรรมเป็นรากฐาน เป็นสิ่งที่ให้ความหมาย และเป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมและบัญญัติธรรม จึงเป็นแหล่งที่ให้ความหมายในขั้นสุดท้ายแก่วัฒนธรรมด้วย

วัฒนธรรมนั้นมีส่วนที่เป็นบัญญัติธรรมมาก และบัญญัติธรรมก็เป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้สังคมแต่ละสังคมมีเอกลักษณ์ที่เป็นส่วนเฉพาะของตนเอง และเป็นเอกลักษณ์โดยสอดคล้องประสานกับจริยธรรม เช่น บัญญัติธรรมจะทำให้สังคมแต่ละสังคม มีรูปแบบของตนเองในการปฏิบัติตามจริยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า บัญญัติธรรมส่วนใหญ่ ก็คือรูปแบบและลักษณะภายนอกแห่งการปฏิบัติตามจริยธรรมของสังคมนั้น ๆ นั่นเอง

ในการที่จะทำให้สังคมมีความสมดุลนั้น จะต้องให้สังขธรรม จริยธรรม และบัญญัติธรรมทำหน้าที่ของคนอย่างถูกต้องและประสานเกื้อกูลซึ่งกันและกัน บัญญัติธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมปรากฏตัวโดยมีลักษณะภายใน

นอกและรูปแบบเป็นของตนเอง แต่ถ้าเราติดบัญญัติธรรมเกินไป วัฒนธรรมก็จะแข็งทื่อ กระจ่าง ไม่มีการปรับปรุงตัวหยุดนิ่ง ไม่เจริญก้าวหน้า ไม่มีการพัฒนาวัฒนธรรม จึงต้องเอาความรู้ความเข้าใจในสังขธรรมมาจัดสรรควบคุม เช่น การที่ต้องยอมรับอนิจจังซึ่งเป็นสังขธรรมว่า สิ่งทั้งหลายต้องมีความเปลี่ยนแปลง ต้องรู้จักตัด รู้จักละ รู้จักปล่อย รู้จักสลัดทิ้ง และมีการปรับปรุงตัวเอง โดยยืนอยู่กับสังขธรรม มุ่งเข้าหาสังขธรรม และในเวลาเดียวกันก็ต้องรู้จักสภาวะของจริยธรรม เพื่อปรับบัญญัติธรรมเช่นกฎหมายเป็นต้น ให้ได้ผลจริงตามสภาวะและความมุ่งหมายของจริยธรรม ที่อิงอยู่กับและสอดคล้องกับสังขธรรม นี่เป็นเรื่องของการประสานกลมกลืนระหว่างธรรมสามอย่าง

ที่นี้ สังขธรรมนั้น โดยทั่วไปหรือตามปกติจะมีแหล่งที่มาที่สำคัญคือ *ศาสนธรรม* ซึ่งในกรณีของชาวพุทธในประเทศไทยนี้ก็คงจะหมายถึงพุทธธรรม ศาสนธรรมนั้น ส่วนหนึ่งเข้าอยู่ในวัฒนธรรมแล้ว แต่อีกส่วนหนึ่งอยู่ข้างนอก ศาสนธรรมที่เข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมแล้ว ก็คือส่วนที่เราได้แปลความหมายเอามายึดเป็นความเชื่อถือ และเป็นข้อปฏิบัติในชีวิตร่วมกันของสังคมแล้ว คือ ได้ประยุกต์เข้าไปจนกลายเป็นองค์ประกอบที่รวมอยู่ในวัฒนธรรม หรือกลายเป็นส่วนประกอบในวิถีชีวิตของสังคมแล้ว แต่ศาสนธรรมอีกส่วนหนึ่งที่อยู่ข้างนอกนั้นเป็นส่วนต่างหากซึ่งอยู่กับสถาบันอีกสถาบันหนึ่ง คือสถาบันศาสนา ในที่นี้ ขอพูดโดยรวบรัดว่า ศาสนธรรมยังมีอีกส่วนหนึ่งที่

เป็นอิสระอยู่ต่างหากข้างนอกเพราะเหตุผลว่า

๑. ศาสนธรรมส่วนที่เข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมนั้น เป็นส่วนที่ประชาชนในสังคมนั้นแปลความหมาย เข้าใจ เชื่อถือ และประพฤติปฏิบัติกันอยู่ ซึ่งอาจจะไม่ตรงกับศาสนธรรมที่เป็นจริงก็ได้

๒. องค์ประกอบต่าง ๆ ในวัฒนธรรม เมื่อผ่านกาลเวลายาวนาน องค์ประกอบเหล่านั้นก็มีการคลาดเคลื่อน ไขว้เขว ผิดเพี้ยนไปตามปัจจัยต่าง ๆ

เพราะฉะนั้น ศาสนธรรมในวัฒนธรรม จึงอาจจะคลาดเคลื่อนไขว้เขวไป จึงต้องมีศาสนธรรมต้นแหล่งเป็นหลักอยู่ภายนอก เป็นตัวคงที่ เป็นหลักการเดิมซึ่งจะทำหน้าที่

ประการที่หนึ่ง เป็นหลักที่จะให้จุดมุ่งหมายและอุดมคติแก่วัฒนธรรม และเป็นตัวนำทางให้แก่วัฒนธรรม

ประการที่สอง ศาสนธรรมนั้นจะอำนวยสังขธรรม ซึ่งเป็นเกณฑ์มาตรฐานที่จะใช้ในการตรวจสอบ และคอยปรับวัฒนธรรมให้เข้าถึงอุดมคติ หรือให้เป็นไปในแนวทางของอุดมคติอยู่เสมอ

ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของความสมดุลประการต่าง ๆ ที่เราจะต้องสร้างให้มีขึ้น ในการพัฒนาโดยใช้วัฒนธรรมตามที่ได้ตกลงกันว่าจะเริ่มขึ้นต่อแต่นี้ไป

ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการพัฒนา

ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม กับการพัฒนานั้น โดยสรุปก็คือ ในการที่สิ่งทั้งหลายจะดำรงอยู่ด้วยดี พร้อมทั้งจะเจริญงอกงามต่อไป องค์ประกอบของมันจะต้องประสานสัมพันธ์เกื้อกูลกันจนทำให้องค์รวมอยู่ในภาวะสมดุล วัฒนธรรมที่สืบมาจากเก่า กับการพัฒนาที่จะคืบหน้าต่อไป ก็จะต้องประสานสัมพันธ์เกื้อกูลกัน ปรับเข้ากันได้และสืบทอดต่อเนื่อง จนทำให้สังคมดำรงอยู่และดำเนินไปอย่างมีดุลยภาพ ความเจริญงอกงามและประโยชน์สุขที่แท้จริงจึงจะเกิดขึ้นได้

หลักการทั่วไปในการพัฒนาที่ถูกต้อง ก็เป็นการทำให้สมดุล โดยคอยจัดคอยประคับประคองให้องค์ประกอบต่าง ๆ ดำเนินไปอย่างประสานสัมพันธ์เกื้อกูลกันอย่างมีความสมดุล ความสมดุล นั้นเรียกง่าย ๆ ว่าความพอดี ความพอดีนั้นเป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา พุทธธรรมสอนเรื่องความพอดีเป็นหลักใหญ่

ความพอดีของแต่ละส่วน ในการกระทำแต่ละอย่างแต่ละเรื่อง เช่น บริโภคอาหารแต่พอดี เป็นต้น ความพอดีอย่างนี้ทางพระเรียกว่า "มัตตา" เช่น ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคเรียกว่า "โภชนมัตตัญญูตา"

ประการต่อไป ความพอดีระหว่างองค์ประกอบที่ต่างก็ทำหน้าที่ของตน ๆ โดยประสานสัมพันธ์กันอย่างสมดุล และทำให้องค์รวมก็เกิดความสมดุลด้วย การที่องค์ประกอบ

ทั้งหลายทำงานประสานสัมพันธ์กันอย่างสม่ำเสมอ มีความสมดุลพอดีกัน หรือความได้สัดส่วนพอดีระหว่างองค์ประกอบ ตั้งแต่สองอย่างขึ้นไปนี้ ภาษาพระเรียกว่า "สมตา"

ประการที่สาม การที่ระบบทั้งหมดมีองค์ประกอบครบครันทำหน้าที่ได้พร้อมบริบูรณ์ มีความสมดุลพอดีที่จะให้สำเร็จผลบรรลุความมุ่งหมาย ความพอดีของระบบทั้งหมดคือนี้นี้เรียกว่า "มัชฌิมา"

รวมแล้วมีความพอดี ๓ ประการ คือ "มัตตา" "สมตา" และ "มัชฌิมา" รวมเป็นระบบความคิดและการปฏิบัติที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ในการพัฒนาต่อไปเราเน้นที่ความพอดีทุกอย่าง คือทั้ง มัตตา สมตา และมัชฌิมา แต่ความพอดีทั้งสามอย่างนั้น ทุกอย่างต้องอาศัยปัญญา จึงจะรู้ได้ว่าแคไหนพอดี และจึงจะจัดให้พอดีได้ จะต้องใช้หลักความพอดีอย่างนี้ ในการพัฒนาวัฒนธรรมและใช้วัฒนธรรมในการพัฒนา

ในการพัฒนาวัฒนธรรมและใช้วัฒนธรรมในการพัฒนานั้น มีข้อสังเกตและข้อคิดบางอย่างเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการพัฒนา ที่จะขอกล่าวไว้เล็กน้อย

ทั้งวัฒนธรรมและการพัฒนา ต่างก็เป็นเรื่องของความเจริญงอกงามด้วยกันทั้งนั้น ว่าที่จริง "วัฒนธรรม" ในวัฒนธรรมก็คือคำเดียวกับ "พัฒนา" นั่นเอง ดังนั้น ถ้าแปลอย่างง่าย ๆ วัฒนธรรม จึงหมายถึง สิ่งที่เป็นความเจริญงอกงาม ส่วนพัฒนาแปลว่า การทำให้เจริญงอกงาม ซึ่งขยายความได้ดังนี้

วัฒนธรรม คือ ผลรวมของทุกสิ่งซึ่งเป็นความเจริญงอกงามที่สังคมนั้น ๆ ได้ทำไว้หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่ ผลรวมของความเจริญงอกงามเท่าที่มีมาถึงและมีอยู่ในปัจจุบัน

การพัฒนา คือ การสร้างสรรค์ปรับปรุงตกแต่งเติมต่อให้สิ่งที่ได้สั่งสมมานั้นเจริญงอกงามสืบต่อไป พูดอีกนัยหนึ่งว่า การสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าทำให้เกิดมีสิ่งใหม่ ๆ เพิ่มพูนกลมกลืนเข้าในกระแสรายทางแห่งความเจริญ ที่ได้สั่งสมกันมาให้งอกงามสืบต่อไป

วัฒนธรรมเน้นส่วนที่สืบมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน การพัฒนา เน้นการทำต่อจากปัจจุบันที่จะสืบเนื่องไปในอนาคต วัฒนธรรมเป็นทุนจากเดิมเท่าที่มีอยู่ อันได้จัดเตรียมไว้ให้พร้อมสำหรับการที่จะก้าวเดินต่อไปในอนาคต ส่วนการพัฒนาเป็นการตกแต่งเพิ่มขยาย จาก(ทุนที่มีอยู่ใน)ปัจจุบัน ให้เจริญงอกงามพร้อมพร้อมยิ่งขึ้นไปในอนาคต วัฒนธรรมหนักข้างอดีตถึงปัจจุบัน การพัฒนาโยงปัจจุบันไปหาอนาคต

วัฒนธรรม เป็นทั้งสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามสืบมา และเป็นเนื้อตัวของความเจริญงอกงามที่มีอยู่ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานของความเจริญงอกงามต่อไป ตลอดจนเป็นเครื่องวัดระดับความเจริญงอกงามของสังคมนั้น ๆ ส่วนการทำเนื้อตัวที่มีอยู่นั้นให้เจริญงอกงามต่อไปอีก ด้วยการตกแต่งกลั่นย่อสิ่งใหม่ ๆ เพิ่มเข้ามา เรียกว่า การพัฒนา

วัฒนธรรม เป็นกระบวนการสร้างสรรค์สืบทอดต่อเนื่อง

จากอดีต สู่ปัจจุบัน เพื่อให้เจริญงอกงามต่อไปในอนาคตอย่างไม่ขาดตอน การที่วัฒนธรรมจะเจริญงอกงามสืบต่อไปในอนาคตด้วยดี จำต้องอาศัยการพัฒนา ดังนั้น จึงต้องมีการพัฒนาวัฒนธรรม

การพัฒนานั้นมิใช่หมายความว่าเฉพาะการเสริมขยายเพิ่มพูนให้มากมายและเติบโตขึ้นเท่านั้น แต่หมายถึงการแก้ไขตัดทอน ขลิบแต่งให้ดีขึ้นและเหมาะสมยิ่งขึ้นด้วย

การพัฒนาวัฒนธรรม หมายถึง การทำให้วัฒนธรรมได้รับการปรับปรุงและปรับตัวให้มีคุณค่าสมัย และบังเกิดคุณประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมอันเป็นจริง ที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน และกำลังก้าวเดินต่อไปในอนาคต

การพัฒนาด้วยวัฒนธรรม หรือการใช้วัฒนธรรมในการพัฒนา หมายถึง การนำเอาประสบการณ์ความชัดเจนและภูมิธรรมภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมสืบกันไว้ในสังคมของตน ออกมาใช้เป็นเครื่องมือในการที่จะเผชิญ ต้อนรับ ปรับ ดัดแปลง และสร้างสรรค์ จัดทำสิ่งใหม่ ๆ ให้เข้ากันและบังเกิดคุณค่าอันน่ายกย่องแก่ชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง

สิ่งทั้งหลายที่เพิ่มพูนเติมต่อเข้ามาใหม่ด้วยการพัฒนานั้น เมื่อกลมกลืนเข้าในวิถีชีวิตของสังคมแล้ว ก็กลายเป็นส่วนประกอบอยู่ในวัฒนธรรมไปด้วย

ชีวิตในสังคมสมัยใหม่ ที่รุ่งเรืองด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และเปลี่ยนแปลงด้วยกิจกรรมในการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ก็เป็นวัฒนธรรมแบบหนึ่งด้วยเช่นเดียวกัน หากเป็น

ความรุ่งเรืองด้วยวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพัฒนาเศรษฐกิจในความหมายที่แท้จริง เราก็คงจะพูดว่า สังคมปัจจุบันนี้มีวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรมเทคโนโลยี และวัฒนธรรมแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า แม้โลกปัจจุบันจะเจริญด้วยวิทยาศาสตร์ แต่คนสมัยใหม่ก็ได้มีจิตใจแบบวิทยาศาสตร์ ทำที่แห่งการมองโลกและชีวิตของเขาอย่างเต็มไปด้วยลักษณะแห่งความเลื่อนลอย หรือไม่ก็เป็นไสยศาสตร์ แม้โลกปัจจุบันจะก้าวหน้าไปไกลด้วยเทคโนโลยี และได้ใช้เทคโนโลยีนั้นในการสร้างความเติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว แต่การใช้เทคโนโลยีและการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ก็ได้เป็นไปเพียงเพื่อเสริมสร้างความร่ำรวยทางวัตถุ และสนองค่านิยมบริโภค ไม่ได้ใช้เพื่อคุณค่าแท้ของมันในการที่จะเสริมสร้างคุณภาพชีวิต จึงส่งผลให้เกิดความสูญเสียคุณภาพชีวิต และการทำลายคุณภาพแห่งระบบการดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ อันประกอบด้วยชีวิตทั้งกายใจ สังคม และธรรมชาติแวดล้อม เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ที่ผิดพลาด เราจึงมีเพียงวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรมเทคโนโลยี และวัฒนธรรมแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเทียม ๆ ซึ่งก็คือไม่ใช่วัฒนธรรมนั่นเอง เพราะไม่เป็นความเจริญงอกงามที่แท้จริงเลย สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เมื่อพูดอย่างรวบรัดที่สุด ก็คือ เพราะเราไม่ได้พัฒนาวัฒนธรรม และไม่ได้ใช้วัฒนธรรมในการพัฒนา วัฒนธรรมกับการพัฒนาจึงไม่มาประสานบรรจบกัน บังเกิดเป็นการพัฒนาที่ไร้วัฒนธรรม

และวัฒนธรรมเองก็ขาดตอนจุดต้นเกิดความหมักหมม เป็นจุดที่น่ารังเกียจ

ในเมื่อวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพัฒนาเศรษฐกิจ มีบทบาทโดดเด่นในโลกยุคปัจจุบัน เราจึงจะต้องให้ความสนใจต่อมันให้มาก โดยโยงมันเข้ามาประสานบรรจบกับวัฒนธรรม ด้วยการพัฒนาอย่างถูกต้อง คือ ให้เป็นการพัฒนาที่ประสานวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ เข้ากับวัฒนธรรม ให้ภูมิธรรมภูมิปัญญาที่มีอยู่ออกมาเสริมหนุน และกล่อมเกลาวินาศศาสตร์ เทคโนโลยีและความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ให้กลมกลืนเข้าสู่วิถีชีวิตของประชาชนอย่างมีคุณค่าที่เกื้อกูล และเสริมวัฒนธรรมให้อุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในทางที่จะนำมนุษยชาติสู่สันติสุข และอิสรภาพที่แท้จริง

พระยาอนุมานราชธนกับงานทางด้านวัฒนธรรม

เป็นอันว่า ในการที่จะข้ามพ้นยุคพัฒนาที่ผิดพลาดมี ปัญหาและทำการพัฒนาในแนวทางใหม่ เราจะต้องทั้งพัฒนาวัฒนธรรมและพัฒนาด้วยวัฒนธรรม เมื่อเราพัฒนาวัฒนธรรมและพัฒนาด้วยวัฒนธรรมนั้น เราก็จะมีวัฒนธรรมในการพัฒนาเกิดขึ้นด้วย แต่ก่อนที่เราจะพัฒนาวัฒนธรรมและใช้วัฒนธรรมในการพัฒนา เราก็จะต้องรู้จักและเข้าใจวัฒนธรรมของเราให้เพียงพอ

ท่านพระยาอนุมานราชธน ได้สร้างผลงานทางด้าน

วัฒนธรรมไว้มากมาย มีความโดดเด่น จนกระทั่งองค์การ UNESCO ได้ประกาศยกย่องแล้ว และเราก็กาลังจัดตั้งอยู่ในบัดนี้ ผลงานของท่านนั้นเป็นสิ่งที่จะช่วยให้เราเข้าใจวัฒนธรรม แม้ว่าผลงานของท่านจะเป็นแหล่งข้อมูลและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรม ไม่ใช่ตัววัฒนธรรมเอง เพราะว่าตัววัฒนธรรมที่แท้จริงนั้นอยู่ที่ชีวิตของประชาชน แต่เราก็สามารถเอาข้อมูลความรู้ความเข้าใจ จากผลงานของท่านพระยาอนุมานราชธนนี้ไปเป็นฐาน หรือจุดตั้งต้นในการศึกษาตรวจสอบตัววัฒนธรรมที่ชีวิตของประชาชน แล้วจากนั้นเราก็จึงเอามาปฏิบัติการในการพัฒนาต่อไป ให้สำเร็จผลตามวัตถุประสงค์

ท่านพระยาอนุมานราชธนนั้น นอกจากได้สะสมรวบรวมข้อมูล สร้างผลงานทางวัฒนธรรมไว้แล้ว ก็ยังมีข้อที่น่าสังเกต เกี่ยวกับทักษะและลักษณะการทำงานของท่านด้วยว่า ในการทำงานทางด้านวัฒนธรรมของท่านนั้น ท่านเป็นผู้ที่ได้พยายามเชื่อมต่อสายธารแห่งวัฒนธรรม มิให้หยุดนิ่งอยู่แต่ให้สืบทอดไปโดยไม่ขาดตอน น่าสังเกตว่า แม้ท่านจะศึกษาเรื่องวัฒนธรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องของอดีต แต่ท่านก็เป็นผู้ที่ไม่หลงติดอยู่ในอดีต ไม่จมอยู่ในอดีต ท่านศึกษาอดีตโดยเรียนรู้อดีตเพื่อนำอดีตมาใช้ประโยชน์ มิใช่เพื่อหลงจมอยู่ในอดีตนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงพร้อมที่จะรับความเปลี่ยนแปลง ท่านถือและยอมรับว่าจะต้องมีสิ่งใหม่ จะต้องมีการปรับตัวและปรับปรุงกันเรื่อยไป ท่านไม่คับแคบอยู่แต่เฉพาะด้านของตน แต่ยอมรับความสำคัญขององค์ความรู้และ

วิทยาการด้านอื่น ๆ ที่จะต้องมาเชื่อมโยงประสานกันในการที่จะทำความเจริญของสังคมมนุษย์ให้สำเร็จ

พระยาอนุมานราชธนสนใจศิลปวัฒนธรรมทุกระดับ โดยเฉพาะท่านเน้นวัฒนธรรมระดับล่าง ที่เรียกว่าวัฒนธรรมชาวบ้าน หรือเรื่องพื้นบ้าน การที่ท่านทำเช่นนี้ก็คงจะเป็นเพราะว่า ท่านมุ่งจะช่วยรักษาสิ่งเหล่านั้นไว้มิให้สูญหายไป เพราะวัฒนธรรมระดับล่างนั้นมีโอกาสที่จะสูญหายไปได้ง่าย พูดอย่างง่าย ๆ ก็ว่า พระยาอนุมานราชธนได้ช่วยรักษาสิ่งดี ๆ ของเราไว้ ทำให้เมืองไทยมีของดี ๆ หลายนอย่างเหลือไว้ของคนต่างประเทศ

ในด้านชีวิตส่วนตัว ท่านก็มีชีวิตที่เป็นแบบอย่างได้ ท่านมีคุณธรรมสำคัญที่พึงเน้นไว้ในที่นี้ คือความเป็นครู ได้ทราบตามประวัติว่า ท่านรักความเป็นครู ตั้งใจหาหน้าที่ของครู โดยที่มีใจตั้งใจเฉพาะทำงานในการสอนเท่านั้น แต่เอาใจใส่ต่อความเจริญของศิษย์ที่มาเรียนจากความเป็นครูของท่านด้วย และท่านก็ทำตัวเองให้เป็นครูที่น่าเคารพรัก ซึ่งศิษย์ก็เคารพรักท่านจริง เพราะฉะนั้น จึงนับว่าท่านเป็นผู้มีคุณสมบัติของความเป็นครูที่แท้จริง และในส่วนทั่วไปก็มีชีวิตส่วนตัวที่เป็นแบบอย่างโดยอาศัยความขยันหมั่นเพียร สุจริตและไมตรีธรรม ส่วนในแง่ผลงาน สิ่งที่ท่านสั่งสมสร้างสรรค์ไว้ก็เป็นสมบัติของสังคมต่อไป ถ้าจะพูดอย่างรวบรัดที่สุดก็อาจกล่าวว่า พระยาอนุมานราชธนนั้น ชีวิตก็เป็นแบบอย่างได้ ผลงานก็กลายเป็นสมบัติของสังคม หรือ

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ในการสร้างผลงานทางวัฒนธรรมนั้น ตัวท่านเองก็ดำรงอยู่ในวัฒนธรรมหรือมีวัฒนธรรมด้วย

โดยเฉพาะในยุคที่ผ่านมา ซึ่งคนไทยส่วนใหญ่ละเลยทอดทิ้งวัฒนธรรมของตน เป็นช่วงที่มรดกที่ล้ำค่ามีโอกาสนสูญหายไปได้มาก พระยาอนุมานราชธนได้ช่วยเก็บรักษารวบรวมข้อมูลความรู้นี้ไว้ให้เรา แม้สมมติว่าท่านทำไว้เพียงเท่านี้ ก็ยังเป็นคุณูปการต่อสังคมไทยอย่างยิ่งยวดอยู่แล้ว โดยไม่ต้องคำนึงถึงคุณธรรมและงานอื่นที่ท่านได้กระทำ

อย่างน้อย พระยาอนุมานราชธนก็ได้ช่วยรักษาวัฒนธรรมส่วนหนึ่งไว้ให้แล้ว ต่อนี้ไปก็อยู่ที่เราจะเอาไปใช้อย่างไร โดยเฉพาะในการเข้าสู่ยุคใหม่ของการพัฒนา ที่จะมีการพัฒนาด้วยจิตสำนึกแบบใหม่ ซึ่งจะใช้วัฒนธรรมเป็นองค์ร่วมหรือเป็นศูนย์กลางของการพัฒนานั้น อันสหประชาชาติได้ตกลงประกาศไว้ว่าจะเริ่มจากปีนี้เป็นต้นไป ถ้าเราสามารถทำได้เช่นนั้น นั่นแหละคือการฉลอง ๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชธนที่แท้จริง คือการทำให้ชีวิตและงานของท่านยังคงมีชีวิตชีวาอยู่ยืนนาน ด้วยการทำให้ชีวิตและผลงานของท่านมีคุณค่าเป็นประโยชน์แก่สังคมต่อไป และการกระทำเช่นนี้แหละ ก็คือสิ่งที่เรียกว่าเป็นการบูชาด้วยการปฏิบัติ หรือปฏิบัติบูชา ที่พระพุทธรศานาจารย์มสรเสริญว่าเป็นการบูชาอันสูงสุด ก็ขอให้ความมุ่งหวังดังที่กล่าวมานี้จงสัมฤทธิ์ผลเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนโลกสืบไป ตลอดกาลนาน

ขอถวายพระพร